

10/12

POLITIKA IN ZGODOVINA.

NEKOLIKO ODGOVOROV
NA DNEVNA VPRAŠANJA.

SPISAL
DR. DRAGOTIN LONČAR.

V LJUBLJANI, 1923.

TISK IN ZALOŽBA J. BLASNIKA
:: NASLEDNIKOV V LJUBLJANI. ::

13235

N 24. 04. 2001/195

UVOD.

Pod naslovom »Politika in zgodovina« sem zbral članke, ki sem jih bil priobčil od 1917. do 1922. leta v časopisih in časnikih: »Avtonomist«, »Demokracija«, »Ljubljanski Zvon«, »Naprej«, »Naši Zapiski« in »Novi Zapiski«. Članki naj bi dajali nekoliko odgovorov na dnevna vprašanja, kakor sta jih rodili potreba in prilika. Tvarino sem razdelil na pet oddelkov in članke uvrstil po časovnem redu v tiste oddelke, kamor po svoji bistveni vsebini spadajo. Vsebina člankov je ostala neizpremenjena, pač pa sem predrugačil obliko, da sem tu in tam kaj izpustil ali dodal.

V Ljubljani, o veliki noči 1923.

Dr. L.

Masaryk.*

I. Masaryk — znanstvenik. Izšel je kot profesor filozofije iz Comte-Spencerjeve smeri in se začel zgodaj baviti s sociologijo. Mojster je v analizi družbenih pojavov, kjer spaja z ogromnim znanjem samorastlost sloga: kratki stavki z naznačenimi, a ne vedno do konca izvedenimi problemi; enak je v pisavi in govoru. Kot kritičen duh razkraja in primerja, pritrjuje in zavrača, vzbujajoč pri tem nove misli. Pred nami snuje, da vidimo v njegovo delavnico: odtod zanimivost njegovega podajanja, a na drugi strani zahteva po koncentraciji slušalca ali bralca. Ne postavlja aksiomov, ampak razvija načela in nazore z dokazi ali pa priznava samo večjo, manjšo verjetnost. Navaja k samostojnosti: učenjak in učitelj ob enem. *

Masarykovi znanstveni spisi imajo splošen pomen. Prvi njegov večji spis »O samoru« iz leta 1881. je vzbudil pozornost, ker navaja pisatelj kot vzrok temu socialnemu pojavu nedostatek verstva. Njegovi nasprotniki pa so mu

* Izšlo je ob njegovi sedemdesetletnici v »Napreju«, 1920, št. 61, 63, 64 in 66.

podtikali, da sam razširja samomonstvo. Ali je bila to zloba ali nevednost ali oboje skupaj? Širši javnosti je postal znan ta spis še le 1904. leta, ko je izšel češki prevod nemškega izvirnika.

Drugo njegovo delo »O temeljih konkretne logike« iz 1885. leta razpravlja o klasifikaciji in organizaciji ved kot uvodu v modroslovje, ki mu je scientia generalis, splošna znanost poleg posameznih ved, enoten svetovni nazor v teoriji in praksi. Ta spis je vzbudil občudovanje strokovnjakov zaradi obsežnega Masarykovega znanja o posameznih znanstvenih panogah: o matematiki in mehaniki, fiziki in kemiji, biologiji, psihologiji in sociologiji, jezikoslovju, estetiki in logiki.

Leta 1898. je izšlo Masarykovo monumentalno delo o »socialnem vprašanju«, ki sicer zavrača Marx-Engelsovo metodo in filozofijo, dasi pravi pisatelj sam o njiju, da z njegovo študijo pridobita na veljavi in pomenu. O tem spisu je dejal Edv. Bernstein, da prednjači vsej dosedanji literaturi o marxizmu in da ne le najboljše, ampak tudi najgloblje prodira v Marx-Engelsove nauke.

Poleg spisov s splošnim, obče človeškim pomenom imamo Masarykove slovanske študije, zlasti ruske, v katerih je veščak. Tu omenjam spis o »slovanofilstvu Iv. Vas. Kirejevskega« in monumentalno delo o »Rusiji in

E v r o p i«, ki se po pomenu kosa s spisom o socialnem vprašanju.

Kot Čeh (Slovak) se bavi M a s a r y k z vprašanjem svojega ljudstva v verskem, narodnem in političnem smislu. Zahteva kontinuiteto razvoja s slavno češko preteklostjo H u s a , C h e l č i c k e g a in K o m e n s k e g a , ki jo je nasilno pretrgala protireformacija; predvsem poudarja kontinuiteto značaja. Češki narodni preporod se je s H a v l í č k o m in P a l a c k i m zavedal te kontinuitete in delal v tem smislu; zato proučava zlasti ta dva moža. V to vrsto spadajo spisi o »češkem vprašanju«, o »naši sedanji krizi«, o »Janu Husu«, o »Karlju Havlíčku« in o »Palackega ideji češkega naroda«.

Ni ga predmeta, ki bi se M a s a r y k ne bil bavil ž njim, zlasti omenjam versko in spolno vprašanje n. pr. v spisih »Mnogoženstvo in enoženstvo« (prevedeno tudi na slovensko v »Slovenki«, 1899.) ter »V boju za verstvo« (prevedeno tudi na slovensko v »Naših Zapiskih«, III., 1904./5.). Razpravljal je o literaturi, alkoholizmu, antisemizmu, šolstvu in vzgoji itd.

II. M a s a r y k — politik. Kar je učil teoretično v znanstvu, to je izvirševal v politiki praktično. Politika mora izhajati iz kulturnih temeljev. Drobnost delo v smislu humanitete reši narod in človeštvo. Tudi politika se mora nasla-

njati na npravna načela. S tega stališča je brezobzirno vedno in povsod pobijal krivico in laž, sleparstvo in nasilje.

M a s a r y k je vzbujal s peresom in z besedo socialni čut. Ni to noben slučaj, da je na Češkem med intelektualci toliko zanimanja za socialno vprašanje. M a s a r y k je načelno zavračal filozofične in sociologične temelje marxizma, a dejansko je branil delavstvo v njegovih upravičenih zahtevah in smotrih že takrat, ko je bil drugim socializem strah in trepet. Zato je nastopal za osemurni delavnik, za splošno in enako volilno pravico; pobijal je narodni fanatizem in socialni materializem. Bil je soustanovitelj »D e l a v s k e A k a d e m i j e« v Pragi. Za dnevnik »P r á v o L i d u« je zbral ob njegovi ustanovitvi 1000 gld. Leta 1911. edino proti njemu češka socialna demokracija ni postavila protikandidata, ampak je direktno glasovala zanj, kar se je zgodilo prvikrat v zgodovini stranke. Kot predsednik republike zagovarja M a s a r y k postopno socializacijo.

Ker je globoko verska natura, tem bolj čuti vse zlo, ki prihaja odtod, da se dela moralna in gmotna kupčija z vestjo. Zato se bojuje odločno, a vendar stvarno za ločitev cerkve od države, ne da uniči verstvo in npravnost, ampak da ju osvobodi materialnosti. Nasprotniki so ga leta 1906. tožili motenja vere, njega, ki zida vse na verstvu in npravnosti, a ki ni slep in gluh za nedostatke in

napake oficialnih cerkvā in njih hierarhij. Tudi nekaj sto katehetov ga je tožilo. Obakrat je zmagal. Znan je njegov nastop v t. zv. *W a h r m u n d o v i* aferi. Stal je vedno povsod in v prvi vrsti, kadar in kjer je šlo za svobodo vesti in prepričanja.

M a s a r y k o v o kulturno in politično delo se označuje z besedo realizem, s katerim nastopa proti pretiranemu historizmu, proti nekritičnemu, sanjarskemu precenjevanju samega sebe, proti romantizmu in radikalizmu praznih besed. Realizem pomenja smer, metodo mišljenja in čuvstvovanja: ne sentimentalno navdušenje, ne golo besedičenje, ampak nrvnost in izobrazba, stvarnost in delavnost. Politika mora biti demokratična, ljudska, zato kulturna in gospodarsko-socialna.

V smislu realizma je nastopal *M a s a r y k* proti tedanjemu staročestvu in mladočestvu, ki sta se potegovala za češko državo na temelju zgodovinskega prava. *M a s a r y k* je poudarjal v prvi vrsti prirodno pravo in ž njim utemeljeval pravico do politične samostojnosti. Zato je tudi skušal pridobiti Čehe in Nemce za skupen nastop v znamenju demokracije in napredka, da pretvorijo Avstrijo v moderno državo. Zato je zahteval jasno in odkrito politiko doma in na Dunaju ter je nasprotoval državnopravnemu radikalizmu velikih besed in otročjih groženj s slovanskim stricem v Rusiji. Zato je zagovarjal enojezičnost v upravi,

ki odgovarja prirodnemu, t. j. narodnemu pravu. Skratka: vodil je boj za realno delo v smislu kulturnega in gospodarskega napredka, ki še le omogoči, da se ustvari nova Avstrija, v kateri najdejo tudi Čehi primerno stališče.

Tako je delal kot mladočeški poslanec ob enem s svojima tedanjima somišljenikoma prof. K a i - z l o m in publicistom K r a m a ř e m od leta 1890. do 1893. leta, ko je odložil mandat, ker politična javnost še ni bila zrela za njegove ideje. Iz te dobe je njegov govor o upravi Bosne in Hercegovine v avstrijski delegaciji — prvi temeljiti obračun z Avstro-Ogrsko. Nato je ustanovil leta 1900. svojo lastno stranko in bil od leta 1907. do svetovne vojne zopet poslanec. V ta čas spada njegov nastop proti avstro-ogrski diplomaciji v t. zv. velezdajniškem procesu v Zagrebu in F r i e d j u n - g o v e m procesu na Dunaju, ki v svojih vzrokih in posledicah pomenjata začetek konca Avstro-Ogrske — drugi M a s a r y k o v obračun z nasilnico slovanskih in romanskih narodov. Ako je poprej v smislu P a l a c k e g a še upal na preporod Avstrije, je prihajal v tej drugi dobi do prepričanja, da to ni več mogoče, ker je njen temelj nemoralen. In ko je izbruhnila svetovna vojna, je M a s a r y k z nadčloveško silo zadal Avstro-Ogrski tretji in to smrtni udarec.

Kar je storil v svetovni vojni, to je naravnost legendarno. Ko je videl, kako se maščuje Avstro-

Ogrska na Slovačih, kako je bil n. pr. na Moravskem obešen mož zato, ker je imel ruski razglas Nikolaja Nikolajeviča, tedaj si je bil svest, da med Avstrijo in Čehi ni kompromisa. Bil je na Dunaju in v Berlinu, da se informira, kaj prav za prav pričakujejo od vojne; dvakrat je odšel na Nizozemsko, da izve namere antante. Meseca decembra 1914. leta se je odpeljal v Italijo, ki je bila takrat še nevtralna, in v Švico z namenom, da se še vrne domov, kar pa potem že ni bilo mogoče. Zato je ostal v Švici, kjer je v Ženevi ob petstoletnici Husove smrti 1915. leta prvič javno razglasil svoj, t. j. češki program: smisel češke zgodovine je v reformaciji, ki ji je temelj ideja humanitete; smisel Avstrije je nasilna protireformacija, a proti nasilju se hočemo boriti z železom...

In šel je na delo starček blizu 70. let, spremljan od svoje hčerke: v Pariz in London, odtod v Rusijo ter preko Sibirije in Japonske v Ameriko, dočim je Avstrija divjala proti njegovi rodbini, ko njemu ni mogla priti do živega, dasi mu je odvzela službo, zaplenila imetje in izdala za njim tiralico.

Masaryk je prepotoval Evropo, Azijo in Ameriko, da pridobi antantne državnike za svoj politični program, čigar bistvo je bilo razbitje Avstro-Ogrske, ki osami Nemčijo in jo prisili, da se zadovolji s svojo lastno narodno državo. V ta

namen, da dejansko pomaga k uresničitvi svojega načrta, je ustanovil tudi češko-slovaško armado, zlasti iz ruskih ujetnikov. Od vseh strani so hiteli legionarji pod zastave: iz Anglije, Amerike, Kanade, Afrike, Avstralije; prve legije so nastale v Franciji in Rusiji. Čehi in Slovaki so se borili na vseh bojiščih. Vzdrževali so med seboj strogo hussitsko disciplino; niso se udajali pijančevanju in lahkomiselnemu življenju, ampak so se zabavali s telovadbo in športom, z godbo in s petjem, s knjigami in časopisi, s slikarstvom — vse v duhu svojega »očeta« Masaryka.

In sedaj še okolnost, ki jo Masaryk izrečno naglašava v svoji prvi poslanici kot predsednik republike. Vse ogromno organizatorično delo na publicističnem, diplomatičnem in vojaškem polju so financirali Čehi v Ameriki in Rusiji sami brez antantne pomoči, a v vsej tej dobi niso uporabljali Masaryk in njegovi sotrudniki proti svojim nasprotnikom niti ene neresnice, niti ene izmed t. zv. diplomatičnih zvijačnosti!

In o božiču leta 1918. se je vračal Masaryk slavnostno v spremstvu svojih legionarjev iz tujine v Prago kot zmagovalec nad propadlo avstro-ogrsko diplomacijo, da zasede kot prvi predsednik češko-slovaške republike po volji naroda prestol, ki so ga imeli pred njim Habsburgovci od 1526. leta, ko se je Češko združilo z Avstrijo.

Masaryk je vladar-filozof prav v smislu grškega modrijana Platona, svojega ljubljenca.

III. Masaryk — človek. V njem sta združena duh in značaj, čuvstvo in volja v harmonično enoto in celoto; odtod čar in vpliv njegove osebnosti. Kar uči v teoriji, to izpolnjuje sam v praksi — človek bistrih misli in neupogljive volje. Izšel je iz nižin življenja in se povzpел do njegovih višin s svojim delom in značajem.

Kar odlikuje Masaryka pred drugimi, to je notranja sila, ki ga žene v boj za pravico in resnico ne glede na osebne žrtve in preganjanja, ne glede na kakršne koli ozire. To je kategorični imperativ, ki mu ga narekuje njegovo versko prepričanje. Brez te osrednje točke svojega bitja in žitja bi Masaryk ne bil to, kar je. Njegovi vzorniki so Hus, Chelčický in Komenský. Že kot srednješolec je nastopal proti dvojni morali ter branil odkritost in poštenost. V svojem tridesetem letu je prestopil k reformirani evangeljski cerkvi, dasi sicer kritikuje i protestantizem i katolicizem, ker je »bogoiskalec«.

Ta duševna neodvisnost in ljubezen do resnice ga je dovedla do ostrih nasprotstev, ko je stal sam skoro proti vsemu narodu, da brani svoje prepričanje. Prvikrat se je to zgodilo v t. zv. rokopi snem boju, ko se je pod njegovim vodstvom začel novič spor o pristnosti rokopisov, ki naj bi

bili dokazovali veliko starost češke literature, a so bili ponarejeni. Verovati v pristinost je bila narodna dolžnost! Masaryk in njegovi sodelavci (Gebauer, Goll) so bili izdajalci naroda. Proti terorju je stal Masaryk kakor skala in kril s svojim imenom one, ki se niso upali jasno podpisovati svojih člankov. Boj se je končal z zmago resnice, ki je treščila ob tla narodnega malika.

Enako je nastopal Masaryk v t. zv. Hilsnerejevem procesu. Sam sem bil priča tej burni dobi. Ni branil židovstva kot takega, saj ni bil slep za židovske napake, ki jih je tudi grajal; toda vera v ritualni umor, ta vraža mu ni dala miru, da ne bi bil vstal proti njej z vso svojo avtoriteto in duševno silo. In zopet je imel proti sebi skoro ves narod, zlasti radikalce in klerikalce, ki so se našli v svojem fanatizmu.

Masaryku so njegovi nasprotniki odrekli češtvo, njemu, ki je vse svoje življenje posvetil češki kulturi: izdajal je znanstveni list »Atheneaum«, revijo »Naše Doba«, dal je iniciativo za akademijo, za naučni slovar, ki mu je bil prvi urednik, za izdajanje virov o husitski dobi itd., a ta iniciativa ni bila samo duševna, ampak tudi gmotna. Kako bi bilo mogoče odrekati češtvo njemu, ki ni obupaval nad svojo nehvaležno domovino, ko je bil 13 let izreden vseučiliški profesor, zasramovan in oškodovan, kjer in kolikor

se je dalo, marveč je seznanjal svoje rojake s tujino in tujino s svojimi rojaki ob neomajni veri v bodočo velikost in silo svojega naroda? Kdo je mogel le trenutek upravičeno dvomiti o češtvu *Masaryka*, ki je prvi nasproti tedanji nemški idealistični filozofiji širil angleški in francoski pozitivizem ter nasproti kričavi slovanski vzajemnosti realno poznavanje slovanstva, zlasti Poljakov in Rusov? Klerikalci niso prizanašali niti njegovemu imenu, češ, da si je češko ime »Masařík« pretvoril v »Masaryk«, in z rojstnim listom jim je moral dokazovati, da se kot Slovak piše Masaryk, ker slovaščina ne pozna črke »ř«...

Vsi *Masarykovi* duševni in telesni naporji so mogoči ne le zato, ker je krepke postave, ampak glavno zato, ker živi trezno, da ne trati po nepotrebnem ali celo lahkomiselnostno življenjskih sil. *Masaryk* je glasnik in živa priča etične kulture v najboljšem pomenu te besede, bojevnik za duševno in telesno čistost, abstinent, ljubitelj športa in umetnosti. Dela, kakor bi živel večno, in živi, kakor bi umrl danes.

Masaryk je sinteza sodobnega češtva, kakor so bili *Hus* in *Žižka*, *Chelčický* in *Komenský* v dobi češke reformacije, a *Dobrovský* in *Kollár*, *Havlíček* in *Palacký* v dobi češkega preporoda — njim soroden duh, učenec, kritik in nadaljevalatelj njih dela.

M a s a r y k ne potrebuje naše hvale in slave, ampak slovanstvo in človeštvo potrebuje ta njegovega življenja in dela, ki naj jima bosta ohranjena do skrajnih mej možnosti.

Viri: Masarykovi spisi. — T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám. — Česká Mysl: Prof. Dru. T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám věnováno. — Dr. Jan Herben, President Masaryk. — První poselství presidenta Masaryka.

Dr. Janez Evangelist Krek.*

(25. XII. 1865 — 8. X. 1917.)

Dr. Janez Krek je bil znanstvenik, ki se je bavil zlasti s socialnim vprašanjem. Kot sociolog je bil prvi med nami po času in pomenu. Iz njegovega »Socializma« smo zajemali vsi, ki smo se hoteli poučiti o socialnem vprašanju v slovenskem jeziku. Upoštevanja vredni so njegovi socialni članki v »Katoliškem Obzorju«, ki nudijo vsakemu začetniku mnogo osnovnega pouka. V njegovi zadnji študiji o Slovencih, ki jo je deloma sam spisal, deloma s sodelovanjem drugih uredil in izdal med vojno za nemško javnost v zbirki »Schriften zum Verständnis der Völker«, je klasično poglavje o slovenski književnosti.

A dr. Krek ni bil samo teoretik, marveč tudi praktik, organizator. Njegov nastop je pomenjal inkarnacijo združne misli. Združništvo, ki je bilo poprej glavno posojilništvo, postaja polagoma gospodarska oblika konsumentov in produ-

* Izšlo je v »Ljubljanskem Zvonu«, 1917, str. 328 in 611.

centov. Med nami je izvršil dr. K r e k ogromno delo, dasi se mu ni vse posrečilo, za umevanje in širjenje združne misli, ki ni bila le socialnega, ampak zlasti ob mejnih krajih tudi narodnega pomena za Slovence.

Bil je p o l i t i k velike koncepcije, po mišljenju in čuvstvovanju demokrat. Pri tem mu ni ušlo spoznanje, da ima »politični boj tudi koruptivne kali v sebi«. (Dom in Svet, 1917.) Ali in koliko je sam kriv, da simpatična vsebina ni vedno našla v »katoliško-narodni«, oziroma »slovenski ljudski stranki«, ki jima je pripadal, sebi primerne oblike, to je drugo vprašanje, ker se je tu in tam udajal vplivu svoje okolice, dasi je sicer stal visoko nad njo.

Idejna podlaga vsemu njegovemu teoretičnemu in praktičnemu delu je bilo verstvo v obliki katoliške konfesije, ki ga je štela med svoje duhovnike. In kako je pojmoval verstvo? »Še vedno ostane neizpodbitno resnična beseda sv. Jakoba, da se kaže prava pobožnost, prava religija v dejanski ljubezni do vdov in sirot... Gostija na zemlji mora imeti prostora za vse.« To so njegove besede malo pred smrtjo. Ker je takó pojmoval versko prakso, zató je poudarjal srčno kulturo zoper »brutalno sebičnost, sirovi napuh, peklenško brezobzirnost nasproti trpljenju, umiranju, nad potoki solzá in krvi«; zató je nastopal proti kapitalizmu ter se izrekel v »Č a s u« in v državnem zboru v polemiki z

Masarykom za ločitev cerkve od države, da more služiti verstvo samó svojemu lastnemu namenu: pravici in resnici, ljubezni in usmiljenosti. Subjektivni vzrok njegovemu uspešnemu delu sta bila znanje in nesebičnost, ki sta se objektivno podrejala verstvu kot svojemu viru in merilu.

Dr. J a n e z K r e k je legel v grob v trenutku, ko je z vso silo svojega duhá in srcá nastopal za narodno svobodo Slovencev, Hrvatov in Srbov v avstro-ogrski monarhiji. Sam se je očistil v ognju te ideje in zahteval to tudi od drugih: postal je posebljenje narodne edinosti v boju za narodno svobodo. Bil je izmed najboljših mož slovenstva in južnega slovanstva, ki bi bil mogel s svojim bistrim umom in nesebičnim čuvstvom dvigniti svet iz tečajev . . .

Dr. Anton Mahnič.*

(14. IX. 1850 — 14. XII. 1920.)

V zgodovini slovenstva pomenja dr. Mahnič mejnik med starim in novim v 90. letih minulega stoletja, ko je razbil v kulturi in politiki t. zv. nlogaštvo izza Bleiweisove dobe.

Mahničev nastop nalikuje vulkanskemu izbruhu, ki je elementaren in zato brezobziren. Za tak boj je treba talenta in temperamenta. Sam se je boril proti vsem v imenu katoliške ideje: edine, nedeljive in splošne.

Bil je mož načel; zato je stal nad svojimi nasprotniki, ki so si radi vihali rokave za pretep. Izjemo je delal Fr. Podgornik, ki se je po svojem kulturno-političnem in gospodarsko-socialnem programu ločil od slovenskih posvetnjakov, prinašajoč nove ideje v našo javnost, kjer je pa ostal osamljen in pozabljen.

Slovenski posvetnjaki so nastopali proti Mahničeu zlasti v imenu narodnosti. Mahnič je pač načelno ali teoretično z verskega stališča nasprotoval absolutni narodnosti kot maliku (Rimski

* Izšlo je v »Naših Zapiskih«, 1920, str. 194.

Katolik, 1888/89, 1895), kar je delal tudi Slo m - š e k (Drobtinice, 1887); kolikor pa prihaja kato - liška ideja mednarodne cerkve praktično v na - sprotje s posameznimi narodnostmi, o tem more biti spor in potreba reforme. Glede tega se je M a - h n i č izkazal zadnja leta svojega življenja kot krški škof v boju z Nemci in Italijani.

M a h n i č je bil izrazit intelektualist, ki je vedno in povsod poudarjal strogo logičnost, kar ga je v realnem življenju dovajalo v pristranosti in pretiranosti, da je odbijal in ne pridobival (Čas, 1921). Kot posebljena načelnost v smislu katoličan - stva je uporabljal metodo »ognjenega in strastnega govora«, ki ni bila vedno umestna; zato je večkrat zgrešila svoj smoter. Ta njegova lastnost ga je pa ob enem usposabljala, da je ločil duhove na Sloven - skem, pripravljal diferencirano organizacijo sloven - skega naroda na vseh poljih in tako v končnih po - sledicah pospeševal naš narodni razvoj. Po svoji načelni bojevitosti in odločnosti je bil to sekularen duh, ki je mogočno vplival na svojo dobo: pozitivno s svojim delom in negativno s svojim odporom.

Luka Svetec.*

(8. X. 1826—21. I. 1921.)

S Svetem izgublja slovenski narod svojega najstarejšega slovstvenika in politika, v katerem je bila posebljena zgodovina našega narodnega preporoda od Prešernovih časov.

Prva doba Svetčevega nastopa je bila jezikovno-slovstvena. Zbiral je raztresene ude slovstva v jezikovno-slovstveno enoto in stoječ na realnih tleh dosedanjega zgodovinskega razvoja nas je zbliževal s Hrvati in Srbi.

V ustavni dobi je pa postal politik, kar mu je bilo odslej življensko opravilo. Zagovarjal je slovenski in južnoslovanski program iz 1848. leta: združenje Slovencev, Hrvatov in Srbov v avstrijskem okvirju. Nasproti zgodovinskemu pravu je poudarjal prirodno pravo. Pisal je: »Historično pravo je dobri polovici avstrijskih Slovanov historično krivo. Jaz historičnemu principu pripisujem krivico, da Slovani nimamo skupnega programa, pa mislim, da ga niti ne dobimo, dokler se bomo na historijo ozirali. Mi hočemo živeti, se raz-

*Izšlo je v »Naših Zapiskih«, 1921, str. 41—42.

vijati in napredovati: to je naše historično pravo, naše pravo od veka.« (Novice, 1866, št. 40.) In zopet: »Dajmo historiji in njenim izročilom slovo ter se primimo odločno narodne ideje!« (Novice, 1866, št. 41.) Ko mu je Bleiweis zaprl predale svojih »Novic«, se je zatekel k E inspielerjevemu »Slovenec« in zahteval, da se zbor zastopnikov vsega slovenskega naroda, izvoljen na podlagi splošne volilne pravice, izreče o prihodnji državno-pravni uredbi. »Dokler sami ne začnemo, nam niti vlada niti drugi pomagal ne bo. Kdor ne vaga, je brez blaga! Vzor, ki smo ga 1848. leta takó navdušeno objeli, zakaj se ne bi na vse kriplje poganjali zanj zdaj, ko nam je vladar sam odprl prosto pot!« (Slovenec, 1866, št. 88.)

Ker ni bilo solidarnosti med slovanskimi politiki, je uspelo Beustu, da je uvedel dualizem, ki so zanj glasovali tudi Slovenci s Svetcem vred. Po njegovem utemeljevanju so to storili glede na § 19. o narodni enakopravnosti in glede na razširjenje deželne avtonomije, češ, da centralizem ni takó velik, ker nova ustava nikomur pravice do supremacije nad drugimi ne daje; dualizem se mora po skušnji ovreči. (Novice, 1867, št. 43—44; 1868, št 4—7.)

Del slovenske javnosti ni bil zadovoljen s Svetčevim pojasnjevanjem, kakó je prišlo do dualizma, oziroma z njegovim utemeljevanjem postopanja slovenskih poslancev; zlasti je ugovarjal

F. r. L e v s t i k v novo ustanovljenem »Sloven-
skem Narodu« in v »Pavlihi«. Opozicija se
je postavljala na stališče narodnosti in odtod vo-
dila boj za preustroj države. Napočila je doba ta-
borov in ž njo zopet misel o zedinjeni Sloveniji.
Tega gibanja se S v e t e c ni udeleževal aktivno.

Po B l e i w e i s o v i smrti je postal njegov po-
litični dedič; toda vsenarodna politika se je začela
umikati stanovski organizaciji. S v e t e c je hotel v
tem boju posredovati in zopet združiti »razdvojene
brate«. Izvrševal je svojo obljubo, ki jo je dal ob
B l e i w e i s o v e m grobu, da hoče namreč nada-
ljevati njegovo delo. S v e t č e v o politično gla-
silo »N o v i c e« so pisale: »Če pomeni konserva-
tivnost, da imamo Slovenci ohraniti vero in na-
rodnost, smo v tem oziru edini... Pri nas ni
vprašanja, kaj je večje vrednosti: vera ali narod-
nost, temveč to, kaj je zdaj v večji nevarnosti.«
(Novice, 1891, št. 32—33.)

S v e t e c je zagovarjal enotno slovensko
stranko proti konservativcem in liberalcem, ker je
hotel biti samó narodnjak; toda med tem je dora-
ščal iz novih razmer nov rod. S v e t e c se je
umaknil s političnega polja, a v visoki starosti
92. let mu je bilo še dano, da je doživel Jugoslavijo
— uresničenje svojega političnega ideala in to
celo v širšem okvirju. Umrl je kot najstarejši in
najbistrejši B l e i w e i s o v e c.

Dr. Ivan Šusteršič.*

(Ob njegovi brošuri »Moj odgovor«.)

Ako bi smeli soditi po reklu »le style, c'est l'homme«, tedaj bi mogli reči o Šusteršičevi brošuri, da se nam kaže njen pisec v isti neokusnosti, s katero je nastopal svoje dni n. pr. na katoliških shodih. Naša naloga pa ni, da presojamo obliko, ampak preiskovati moramo vsebino, t. j. načela. Glede tega obsega Šusteršičeva brošura dva dela: defenzivni, kjer opravičuje nekdanje svoje politično postopanje, in ofenzivni, v katerem razlaga sedanje svoje politično stališče.

Kar se tiče prvega dela, ni a priori izključeno, da ne bi bili tudi K r e k o v c i storili njemu nobene krivice. To se pa odmika naši določni presoji, ker morejo biti le ožjim strankarjem znane vse podrobnosti: dejanja in nagibi; toda eno dejstvo je treba ugotoviti: del S. L. S. ni več zaupal svojemu vodji, ker ga je silila izkušnja k temu. Bil jim je absolutist za svoje namene. Ko se je n. pr. leta 1911. odpovedal Š u k l j e deželnemu glavarstvu, je dobil d r.

* Izšlo je v »Novih Zapiskih«, 1922, str. 129—130, pod naslovom: Šusteršičeva brošura.

Šusteršič od svojega kluba naročilo, da izposluje pri vladi P o v š e t o v o imenovanje, a se je vrnil z Dunaja z naznanilom, da postane on glavar.

Po lastnem priznanju je bil dr. Šusteršič fanatičen strankar. Ni bil edini in zadnji: to je vsak, kdor zamenjuje stranke z načeli. Ko je dosegla S. L. S. svojo premoč med Slovenci, je začel giniti v njej idealizem; a ko je šibal dr. Aleš Ušeničnik v »Času« 1913. leta politično katoličanstvo, mu ni tega zameril samó dr. Evgen Lampe, ampak tudi dr. Krek. (Slovenec, 1918, 291.)

V čem je bila Šusteršičeva politična zmota?

Obtožuje se sam, češ, da je zamenjaval klerikalizem s katoličanstvom, pri čemer smatra klerikalizem za politično stranko, ki se v prvi vrsti naslanja na cerkveno hierarhijo, da nosi pečat političnega eksponenta cerkve.

Pri tem vprašanju se dotikata dve skrajnosti: kakor politični »katoličan« istoveti svojo stranko s katoličanstvom, tako je na drugi strani vulgarnemu svobodnomislecu vse katoličanstvo ali celo vse krščanstvo in verstvo sploh samó klerikalizem. Oboje je v bistvu pogrešeno, ker ni vse katoliško, kar je politično, a tudi ni vse politično, kar je katoliško. Bil je že dr. Krek, ki je splošno uvideval škodljivost konfesionalnih strank, ker svet njih napake pripisuje cerkvi in skuša država pri-

tiskati na hierarhijo, da vpliva na strankarsko politiko. Ako je prišel (post festum) dr. Šusteršič do istega prepričanja glede katoličanstva, mora ob enem uvidevati, da je enako škodljiv tako zvani cezaropapizem, kakor se je bil razvil na vzhodu, ko je pravoslavje v ozki zvezi in odvisnosti od države, da postaja politični eksponent države, oziroma vsakokratne vlade, ki nastopa v imenu države.

Prehajam k vprašanju Avstrije in Jugoslavije.

Politična zmota Šusteršičeva ni bila v tem, da je hotel ob enem s Kreckom federativno Avstrijo, marveč v tem, da je slovenstvo in hrvaštvo za vsako ceno vezal s podedovano dinastijo ter postavljajl neizprosno alternativo: tu katoličanstvo s Habsburžani, tam pravoslavje s Karadjordjevići. Po lastni izpovedi je bil njegov smoter: Jugoslavija — tudi s Srbijo in Črno goro — pod hrvaško-slovenskim, t. j. katoliškim vodstvom in s habsburško dinastijo. V tej obliki bi bila, če bi bila zmagala Avstrija, ta rešitev južnoslovanskega vprašanja anomalija. Na drugi strani pa tudi ne pomenja rešitve južnoslovanskega vprašanja Velika Srbija, ki ji je bil svoje dni odločen nasprotnik dr. Šusteršič, a se ji v svoji brošuri približuje. V ta namen kratko in malo zamenjuje državni pojem naroda s kulturnim, češ, da je »naš katoliški narod ukinil svojo nekdanjo eksistenco, spojivši se v narodno edinstvo s pre-

težno nekatoliškimi, deloma niti krščanskimi ple-
meni«. Državne ali politično-narodne eksistence
se nismo mogli odreči, ker je že zdavnaj nismo
več imeli, a svoje kulturno-narodne eksistence se
zavedamo še vedno.

Dr. Ivan Tavčar.*

(28. VIII. 1851—19. II. 1923.)

Po svoji lastni izpovedi je bil dr. Ivan Tavčar romantik v literaturi, a v politiki »ponižni sluga narodne in napredne misli.« Dve značilni, danes takó redki lastnosti sta ga dičili v vsem njegovem javnem delovanju: iskrenost in nesebičnost prepričanja.

V Tavčarjevem političnem delovanju bi ločil dve dobi: prvo v 80. letih, ki ji je v ospredju narodnost, in drugo od 90. let dalje, ko se narodnosti pridružuje še naprednost.

V prvi dobi se je boril za ohranitev slovenskega jezika in slovenske zavesti v prepričanju, da ne pride nikomur več na misel zaradi svobode in prostosti, kakor so jo pojmovali Nemci, metati ognja na lastno ostrešje; zakaj nekdanji prepir med »mladimi« in »starimi« je škodoval slovenstvu. (Slov. Narod, 1881, 154.) Narodnost naj bi se naslanjala na vero, kakor trta na deblo, ker sicer nima rasti, razvoja in rodovitnosti, kar se je videlo

* Izšlo je ob njegovi sedemdesetletnici v »Novih Zapiskih«, 1922, str. 11—12.

ob t. zv. mladoslovenstvu, ki naj bi bilo mrtvo, da nikdar več ne vstane iz groba. (Rimski Katolik, 1893, 389.) V političnem življenju je zagovarjal narodni fanatizem nasproti onemu nemštvu, ki je hotelo razsajati po slovenskih pokrajinah; zakaj narodni fanatizem je ob nevarnosti edina rešitev, a ne mehkost, omahljivost in spravaljubnost. (Slov. Narod, 1881, 282; 1886, 70.) S tega stališča je branil složno postopanje z domoljubno duhovščino, ker sta duhovski in posvetni stan v boju za slovensko narodnost navezana drug na drugega. (Slov. Narod, 1889, 38.)

Nadarjeni in delavni dr. T a v č a r je stal tedaj v ospredju boja za uveljavljenje slovenske narodnosti v šoli in uradu. Bil je ob enem z I v a n o m H r i b a r j e m v opoziciji nasproti Š u k l j e t o v e m u političnemu realizmu, a dasi ni vedno dovolj upošteval dejanskih razmer, je imelo vendar njegovo poudarjanje vseslovenstva načelni pomen kot potrebni korektiv provincialnega partikularizma.

Glede narodnosti je rekel dr. R a z l a g, da Slovan ne stavi svojega naroda ne nad, ne pod krščanstvo in svobodo. (Slov. Narod, 1905, 159.) Pri takšnem pojmovanju je izključena absolutna narodnost, ki je kot načelo zmotno. Radikalizem »narodnega fanatizma«, ki ga je naglašal tedaj dr. T a v č a r, je treba umevati kot taktiko radikalnega postopanja v praktičnih vprašanjih

dnevne politike v nasprotju z narodno brezbriznostjo ali mlačnostjo, a ne kot načelo, ki bi bilo hotelo vedoma nasprotovati verstvu in svobodi.

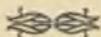
V drugi dobi Tavčarjevega javnega delovanja se je poleg narodnosti poudarjala še naprednost. Glede tega je dejal dr. Razlag: Jaz v geslu »Vse za domovino, omiko in svobodo« ne vidim nobene nevarnosti; zakaj mislim si omiko in svobodo na podlagi in v duhu katoliške vere, katere se morajo Slovenci držati v bistvenih rečeh, a kar ni bistvenega, o tem je misel prosta. Jaz vedno stojim na katoliškem stališču in sem za napredujoč katolicizem, zvest veri in nramnosti, ter za omiko in moralno svobodo. (Letopis Slov. Matice, 1872/73, 40.)

Pojem naprednosti se je razvijal pri Tavčarju v 90. letih v boju z Mahničem, ki pomenja mejnik v zgodovini slovenske politike. Potrebo napredne stranke je utemeljeval s tem, ker se tudi dobremu katoličanu lahko pripeti, da mora v posvetnih rečeh stopiti v opozicijo nasproti svojemu lastnemu škofu, in ker vera ne sme biti sredstvo za udušitev narodne ideje; nasprotno je treba glede narodne zavesti napredovati do skrajnih mej in, ker je razvoj narodne ideje le posledica večje omike, je treba podpirati vsak napredek, ki more koristiti narodu. (Slov. Narod, 1889, 38: 1891, 125.)

Ob prvem shodu »Slovenskega društva« je poudarjal dr. T a v č a r, da je šlo glavno za to, da se ne bi uvedli v slovensko politično življenje pretirani nazori. (Slov. Narod, 1891, 37.) Res je, da so bili M a h n i č e v i nazori v marsičem pretirani; toda T a v č a r j e v a zmeta je bila, da ni dajal novi struji, oziroma stranki, posebne važnosti, ampak jo imel za nepotrebno, ker je izvajal cepitev iz vladeželjnosti mlajše duhovščine. (Slov. Narod, 1890, 101; 1892, 164.)

Slovenski posvetnjaki so bili zamudili organizacijo, ki bi bila v smislu prave svobodoljubnosti po L e v s t i k o v i h in R a z l a g o v i h tradicijah računala z duševno in gospodarsko strukturo slovenskega naroda. Mislim, da bi bila vprav T a v č a r j u poleg Š u k l j e t a pripadala ta naloga, ker sta bila kot kulturna človeka poklicana v to. Takó je pa postal dr. T a v č a r vodja »narodno-napredne stranke«, ki se je opirala glavno na maloštevilno meščanstvo in uradništvo ter prihajala v ostro nasprotje s »katoliško-narodno«, oziroma s »slovensko ljudsko stranko«, ki je pridobila zase večino naroda, zlasti kmečko prebivalstvo.

S T a v č a r j e m izgubljamó krepko individualnost, moža boja in dela, ki zapušča trajne sledove v kulturi in politiki slovenskega naroda.

B.

ZA JUGOSLAVIJO.

Slovenski proletariat in južnoslovansko vprašanje.*

Živimo v veliki dobi, ko gre za obstanek slovenskega naroda kot individualnosti z lastnim kulturnim, gospodarskim in političnim življenjem. V ospredje stopa južnoslovansko vprašanje, ki mora imeti nanj pripravljen odgovor slovenski proletariat.

Ogromna večina slovenskega naroda (mali kmet in obrtnik, delavec in uradnik) ima skupne gospodarske, kulturne in politične koristi, a se jih še ne zaveda popolnoma. Če pri kakšnem narodu, bi moral biti vprav pri Slovencih socializem kot družabno gibanje najširših ljudskih plasti narodno gibanje.

Kakor v marsičem drugem, takó so bili Nemci učitelji tudi slovenskega socializma. To je bila prirodna pot, ako imamo pred očmi svojo zemljepisno lego in svoj zgodovinski razvoj. Na drugi strani pa ne smemo prezreti dejstva, da je razlika med samostojnimi in odvisnimi, velikimi in malimi

* Izšlo je v »Demokraciji«, 1918, str. 14—16.

narodi. Smoter socializma je seveda enak; toda metoda, način postopanja ne more biti enak, ker niso povsod ob istem času dani isti pogoji. Pri tem je treba razlikovati, ali sem član naroda, ki ne uživa niti politične niti narodne enakopravnosti, ali sem član naroda, ki ima narodno svobodo, ali pa član naroda, kjer sta politična in narodna svoboda domá. V prvem primeru je socialni boj proletariata tudi političen in naroden (jezikoven), kakor n. pr. pri Slovencih; v drugem primeru ob enem političen, kakor n. pr. pri avstrijskih Nemcih; v tretjem primeru je boj glavno socialen, kakor n. pr. pri Angležih.

Proletariat nesamostojnih narodov se mora boriti tudi za jezikovno in narodno svobodo. To zahtevo je utemeljeval z demokratičnega stališča Kautsky že skoro pred 20. leti in zopet 1916. leta v svoji kritiki Naumannove »Mitteleuropa« (Karl Kautsky, Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas. Stuttgart, 1916.). Proletariat se poteguje za politično svobodo ali demokracijo, za samostojnost in neodvisnost od vsakega tujega pritiska, naj ga že izvršuje posamezna oseba, posamezen socialni sloj ali narod. Ne more pa udeleževati vseh svojih političnih pravic, ako ni zmožen uradnega jezika, ker jezik ljudstva, naroda mora biti tudi jezik države (zakonodaje in uprave, sodstva in vojske); zato je smoter demokracije narodna država ali, kjer to nikakor ni mogoče,

kot nadomestilo vsaj narodna avtonomija v narodnostni državi. K a u t s k y pravilno sklepa, da je misel o samostojnosti narodov neločljivo združena z zahtevo politične demokracije: ali sprejmemo ali zavržemo oboje.

Ta zahteva politične demokracije je ob enem nujen pogoj kulture. Boj za socialno osvoboditev proletariata se more voditi le s kulturnimi življi; socialistična družba, ki naj nadomesti dosedanjo kapitalistično, potrebuje umske in npravne sile. Socializem se ne uresniči z neukimi, nediscipliniranimi, brezlikimi množicami, marveč vsebuje razvoj kar najpopolnejše osebnosti. To je mogoče doseči za ogromno večino naroda le z n a r o d n o k u l t u r o, oziroma s k u l t u r o v n a r o d n e m j e z i k u (cerkev in šolstvo, znanost in umetnost). Preračunano potujčevanje je nasilno poseganje v prirodni razvoj, t. j. zaviranje in oškodovanje kulture, npravnosti in napredka.

* * *

Naša gospodarska, kulturna in politična nesreča je politična razcepljenost avstro-ogrskih južnih Slovanov v pokrajine s tujerodnimi večinami ali z nadvlado tujerodnih manjšin, oziroma ločitev Slovencev, Hrvatov in Srbov po dualizmu na dvoje ter po aneksiji Bosne in Hercegovine na troje državnih uprav. Dualizem, to »ustavo na dveh bergljah«, kakor jo je imenoval A n a s t a s i u s G r ü n, smo

indirektno tudi sami zakrivili: Slovenci s tem, ker smo se naslanjali na deželno avtonomijo, glavno pa Čehi in Hrvatje s svojo pasivno opozicijo nasproti dunajskemu državnemu zboru. Kar so takrat zagrešili naši očetje, to popravimo sedaj mi, njih sinovi, ko se nam po 50. letih zopet ponuja prilika za to.

Prebudivši se 1848. leta k svojemu političnemu življenju, smo Slovenci takoj zahtevali združenje svojega ozemlja. Uvidevnejši možje med nami so našli od slovenstva tudi pot do južnega slovanstva: na zahodu združena Slovenija, na vzhodu srbska vojvodina, v središču pa kot vez obeh kraljevina Dalmacija, Hrvaška in Slavonija. Poznejši politični dogodki so od časa do časa zatemnili ta narodni južnoslovanski program v okviru Avstrije, dasi ga popolnoma niso mogli zabrisati. Slovenski tabori so od leta 1868. dalje z velikim razmahom oznanjali misel združenega slovenstva, enako je med Hrvati in Srbi polagoma prodiralo spoznanje skupnosti, vmes pa se je porajalo na eni in drugi strani hrepenenje po slovensko - hrvaško - srbski združitvi, kakor n. pr. 1870. leta, dokler ni svetovna vojna s svojim trpljenjem utrdila med nami vsemi prepričanja, da je udarila ura naše narodne svobode.

Slovenski proletariat ima dolžnost, da v boju za uresničenje narodne svobode stopa v prvi vrsti. To zahteva politična demokracija, ki se zanjo bojuje tudi sam, to je k a t e g o -

rični imperativ kulture, ki se prirodno in polno more razvijati le na podlagi svobodne narodnosti, a kultura je bistven pogoj socialne svobode.

O obsegu in obliki južnoslovanskega združenja ne moremo v podrobnostih odločilno govoriti, ker ni odvisno samo od nas; toda nobenega dvoma ne more biti o tem, da je spočeta misel in neomajna volja v naši moči. Ako pride do stockholmske konference, potem je dana prilika zastopnikom slovenskega in južnoslovanskega proletariata, da združeno nastopijo pred vsem svetom z vso odločnostjo in prepričanostjo za narodno neodvisnost avstro-ogrskih južnih Slovanov, da zakličejo imperialističnim Nemcem, Madjarom in Italijanom: Roke proč od južnoslovanskega ozemlja in severovzhodne obale Jadranskega morja! Svesti si moramo biti namreč dejstva, da spada k pogojem svetovnega miru tudi zadovoljiva rešitev južnoslovanskega vprašanja v smislu samoodločbe narodov. Narod poleg naroda, ne več gospodov in hlapcev, ampak mirno tekmovanje in sodelovanje za pridobivanje najvišjih dobrin človeštva. To je končni smoter socializma, ki je vreden življenja, boja in dela najboljših mož in žen tudi slovenskega naroda.

Iz politične zgodovine slovenskega socializma.*

I. Začetnik teoretičnega socializma na Slovenskem v vrstah socialne demokracije je bil *Abditus* (pseudonim *Albina Prepeluha*); zakaj drugi so bili praktični agitatorji in časnikarji, ki se niso bavili s teorijo socializma, ampak so jo sprejemali, kakor so jo dobili in se je učili pri Nemcih. Pridružili so se mu slovenski *Masarykovi* in združeni so začeli 1902. leta izdajati časopis »*Naši Zapiski*«, ki so kot svobodno glasilo pod uredništvom dr. *Dermote* prinašali tudi spise zastopnikov drugih smeri. »*Zapiskarji*« so pojmovali socializem kot gospodarsko-nravno gibanje slovenskega ljudstva, a so pri tem odklanjali materialistično podlago, ki jo je v socializem zanesel marxizem.

* * *

V svetovni vojni je postala *majniška deklaracija* politični klic slovenskega naroda po

* Izšlo je v »*Avtonomistu*«, 1921, štev. 11 in 12, pod naslovom »*Nekaj politične zgodovine*«.

svobodi, ob enem pa tudi preizkusno in ločilno znamenje. Slovenski socializem je bil na razpotju. A b d i t u s mu je zaklical: Ali je socializem ideja, ki dobiva svojo zunanjo obliko in se razvija po kulturnih, političnih in gospodarskih razmerah posameznih narodov, ali je pa dogma, ki se dobesedno drži črke, kakor je bila napisana nekoč. In oficialni voditelji so se oklepali črke v t. zv. tivoljski resoluciji iz 1909. leta, ki je pač v tem prekašala majniško deklaracijo, da je govorila o potrebi kulturne enote štirih južnoslovanskih narodov (Slovencev, Hrvatov, Srbov in Bolgarov), a je zaostajala za njo v konkretnem političnem programu: tivolska resolucija je zahtevala avtonomijo v okviru Avstro-Ogrske, majniška deklaracija pa južnoslovansko državo v Avstro-Ogrski.

Boj za tivolsko resolucijo je vodil programatično dr. T u m a, ki je sicer priznaval, da je treba pozdravljati izjavo za južno slovanstvo v majniški deklaraciji, agitatorično pa A n t o n K r i s t a n. Sklicevali so se na R e n n e r j a, teoretika avstrijsko-nemške socialne demokracije, ki je zagovarjal razdelitev Avstro-Ogrske po narodnostno omejenih okrožjih.

Proti takšnemu pojmovanju socializma na Slovenskem so vstali »Z a p i s k a r j i« in začeli 1918. leta izdajati »D e m o k r a c i j o«, ki pomenja prelom s tradicionalnim socializmom pri nas. »Mladi« so se v bistvu strinjali z majniško dekla-

racijo, t. j. s poudarjanjem južnoslovanske države, ki naj bi bila urejena federalistično, odklanjali so čisto mehanično pojmovanje narodnega, verskega in socialnega vprašanja ter izrekli svoje prepričanje, da morejo smotre demokratizma in socializma udejestvovati le visoko нравni ljudje s srčno kulturo in trdnim značajem; zakaj vodilna ideja socializma je нравni ideal.

Vojni dogodki so vedno bolj dovajali k uresničenju južnoslovanske države in to izven okvira Avstro-Ogrske. Slovenska socialna demokracija se je formalno pridružila koncentraciji ostalih strank še le s sklepom z dne 6. oktobra 1918. leta, a se je že prej začela udeleževati dela za narodno svobodo, dasi njena nasprotna resolucija z 1917. leta ni bila nikdar razveljavljena po kompetentnem faktorju, t. j. po strankarskem zboru. Dogodki sami so napravili z elementarno silo konec Rennerjevi ideologiji. Poražena je bila, ker je bil svetovni položaj tak, a da slovenski socializem ni mogel takoj najti ravnotežja, to kaže vso njegovo gnotno in duševno odvisnost, ki je bila v tej kritični dobi slovenske zgodovine ovira njegovemu svobodnemu razvoju.

II. Krfska deklaracija je zahtevala enotno kraljevino s Karadjordjevići poleg samoupravnih edinic na podlagi prirodnih, socialnih in gospodarskih prilik.

Krfski deklaraciji je nasprotovalo »Slovensko republikansko združenje« v Chicagu, ki ga je vodil Etbin Kristan. Ugovarjali so ji z republikanskega stališča in poudarjali suverenost konstituante. Zavračali so način, kako hočejo zediniti južne Slovane, ker sam narod bi moral dobiti priliko, da svobodno izrazi svojo voljo, a ne, da se v smislu aneksij nesrbski deli kratko in malo pridružijo srbski kraljevini; zakaj noben južnoslovanski del, ki se zaveda svojih posebnosti, ne bi smel biti majoriziran od drugega, marveč bi morala biti posebnost, kjer se zahteva, tudi priznana in vsaka skupnost bi morala biti plod svobodnega sporazuma.

Slovenski socialisti v Ameriki so nasproti krfski deklaraciji sprejeli dne 11. in 12. avgusta 1917. leta v Chicagu izjavo, ki je zahtevala južnoslovansko federativno republiko s sledečim utemeljevanjem:

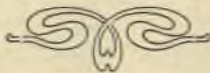
Ali so južni Slovani en narod ali štirje narodi, to je znanstveno vprašanje in se ne more rešiti politično. Dejstvo je, da so si južni Slovani sorodni po krvi in jeziku; vendar je zgodovinska usoda določila posameznim delom ločen razvoj, kjer ima vsak del svojo literaturo, svoje posebne kulturne prilike, šege in tradicije. Ako upoštevamo ta dejstva, moremo edino uspešno rešiti slovensko in južnoslovansko vprašanje s politično združitvijo, kjer uživa vsak del avtonomijo

v vseh rečeh, ki niso po svoji narodi skupne vsem, da se mu ne bo treba bati nobenega centralističnega zatiranja ali pritiska drugih delov, pri čemer se prepušča bodoče tesnejše združenje prirodnemu svobodnemu razvoju.

* * *

V svojem bistvu je bilo pojmovanje chicaške izjave pravilno. Mislim, da ne moremo zahtevati zveze srbske, hrvaške in slovenske države v zgodovinskem smislu (Slovenci smo jo sploh zgodaj izgubili), a na drugi strani ni mogoče brez nasilja zabrisati vseh kulturno-gospodarskih razlik in posebnosti, kakor sta jih ustvarili naroda in zgodovina.

Narodne države so na korist socializmu, ker olajšujejo socialni boj. Ako se pa po centralistični ustavi daje možnost konfesionalne ali plemenske hegemonije, potem se ljudstvo odvrta od socialnih bojov in se zapleta v konfesionalna in plemenska nasprotstva, ki napolnjujejo vso javnost, da zadržujejo splošni napredek.

С.

O USTAVI V JUGOSLAVIJI.

Za vseučilišče v Ljubljani.*

Kakor hitro se je slovenski narod odtrgal od Avstro-Ogrske in se združil s Hrvati in Srbi v eno državo, takoj se je zopet pojavila stara misel slovenskega vseučilišča. Ustanovila se je v Ljubljani vseučiliška komisija, ki se je pod vodstvom dr. D a n i l a M a j a r o n a lotila težke naloge, da napravi podroben načrt. Naj ji bo za njen trud izrečena naša zahvala! Posebno zahvalo pa dolgujemo v tem trenutku tudi gospodu ministru prosvete D a v i d o v i ć u za njegovo naklonjenost naši vseučiliški akciji.

Ko danes obravnavamo vprašanje slovenskega vseučilišča v prvi zbornici države SHS v konkretni obliki, s tem zmagovito dovršujemo 70 letno borbo slovenskega naroda za najvišji znanstveni zavod, borbo od leta 1848. dalje, ko se je prvič v Avstriji pojavilo deloma (toda samo začasno) uresničenje te misli. Od tega časa si je slovenski narod neprenehoma prizadeval in delal za uresničenje te misli. Ves narod brez razlike političnih strank

* Izšlo je v »Napreju«, 1919, številka 160, kot govor iz seje Narodnega predstavništva v Belgradu z dne 9. jul. 1919. leta.

se je družil ob tej misli v mogočno manifestacijo za svojo kulturo. Razlikovali smo se pač glede kraja in glede tipa; toda načelnih razlik med nami splošno ni bilo in jih ni. Ves narod je enih misli.

Ljubljanska univerza s tehniko, ki se danes ustanavlja, nam vzbuja ob enem zgodovinske spomine na francosko okupacijo naših krajev, ko je Ljubljana že imela svojo visoko šolo s tehniko. Pod Metternichom je to seveda zopet prenehalo. Preko sto let je bilo treba, da je dobila Ljubljana nazaj, kar je nekoč že imela.

Od 16. stoletja dalje razvijamo Slovenci svoj jezik in svojo književnost ter se iz brezlike množice oblikujemo v kulturno skupnost. Na tem dejstvu, ki ga je ustvarila zgodovina, zidamo dalje, ker hočemo imeti solidna tla pod seboj. Vezi med nami in ostalimi južnimi Slovani so bile zdaj večje, zdaj manjše, kakor so bile pač prilike, v katerih smo živeli in katerih nismo ustvarjali sami. Ko pa je napočila doba našega narodnega preporoda, se je samotvorno vedno bolj začela uveljavljati tudi južnoslovanska misel. Naši veliki možje, kakor Prešeren in Levstik, so pravilno pojmovali svojo nalogo med nami, ako so delali na podlagi, ki je bila zgodovinsko dana: brez skokov od tradicionalnega slovenstva zavestno v smeri proti ostalemu južnemu slovanstvu. Mi, njih potomci, ne moremo in ne smemo drugače, ako hočemo dovesti vsakega posameznika do omike

in pojmovanja človeškega dostojanstva; ako hočemo, da bi bila omika ne samo ekstenzivna, ampak tudi intenzivna.

Slovenci smo si v težkem boju s sovražno avstrijsko vlado priborili in ohranili to, kar imamo: svoj jezik in svojo književnost, svojo znanost in umetnost, svoje šolstvo in svojo upravo, skratka: svojo kulturo in svoje gospodarstvo, ki rabita nege in brige, da se moreta spopolniti in dovršiti. Visoka šola naj bi bila krona našega stremljenja navzgor, da se razmahnejo vse naše duševne sile, ki so doslej še spale ali služile tujcu.

Za množico naroda so gotovo najbolj potrebne osnovne in strokovne šole; toda znanost ima tudi svoje vrhove, ki jih ne dosega vsakdo, a katerih sadove uživa več ali manj vsakdo, ko se širijo splošna izobrazba, tehnične pridobitve in civilizatorične udobnosti življenja. Sicer je treba, da dobiva moderna država sposobne moči vseh družbenih slojev; zato naj bi bil dostop do najvišje šole omogočen vsem nadarjenim in pridnim brez razlike imetja in stanu. Revščina ne bi smela biti pri tem zapreka. Edini oviri na poti do najvišje izobrazbe naj bi bili lenoba in nesposobnost.

Univerza je najvišja instanca naroda v vseh znanstvenih in kulturnih vprašanjih. Takega regulatorja, takega znanstvenega kompasa potrebuje vsak narod, ki je dosegel neko višino v kulturnem in gospodarskem razvoju. Ljubljanska univerza

ima po svoji legi in političnem položaju sedanjosti še poseben pomen, ker je kulturna trdnjava ob slovensko-italijanski meji, moralna opora in privlačna sila za vse one naše rojake, ki nam jih ugrabi italijanski imperializem.

Slovenska univerza bodi vez med romansko-germanskim zapadom in južnovzhodnim slovanstvom. Ljubljana, Zagreb, Belgrad — tri sestrške univerze, ki naj se med seboj spopolnjujejo in med seboj tekmujejo. Slovenski profesorji naj hodijo predavat v Zagreb in Belgrad, a hrvaški in srbski v Ljubljano. Vse tri univerze naj znanstveno pripravljajo našo kulturno in gospodarsko skupnost; zakaj združili smo se politično, a kulturno in gospodarsko smo narod, ki še le nastaja. V tem nastajajočem narodu naj bi bili tudi Slovenci faktor, ki hoče in more dati skupnosti kaj dobrega.

Univerza v Ljubljani temelji tudi na praktični potrebi. Z ustanovitvijo države Srbov, Hrvatov in Slovencev naraste število uradnikov in svobodnih poklicev. A tudi dejanski položaj našega dijaštva zahteva takojšnjo ustanovitev vseučilišča v Ljubljani. Zaradi dolgotrajne vojne in razpada Avstro-Ogrske je mnogo naših dijakov na cesti. V tujino ne morejo, ker jih tam ne marajo ali pa so stroški tako veliki, da jih naši dijaki ne zmorejo. Ne smemo namreč pozabiti, da so naši dijaki po večini sinovi malih kmetov, obrtnikov, uradnikov in delavcev. Zagrebška in belgrajska univerza se za

večino slovenskega dijaštva za sedaj ne moreta upoštevati zaradi stroškov in svojega ustroja. Mnogi naši dijaki so v nevarnosti, da opuste učenje, ako se ne otvori univerza v Ljubljani. Kakó naj nadomeste semestre, ki so jih izgubili med vojno? To vprašanje rešiti takó, da dijaki ne bodo oškodovani v letih in da si bodo vendar mogli oskrbeti potrebno znanje, more najbolje zavod, ki je ustanovljen zanje.

Dosedanja znanstvena prizadevanja Slovencev, njih kulturna in gospodarska višina so nam lahko porok, da bo univerza v Ljubljani vredna svojega imena ter delala čast narodu in državi. Izjavljam, da glasujem za zakonski načrt z načelno opazko o bogoslovnih fakultetah obče, da namreč niso v pravi zvezi z moderno univerzo, ki nima konfesionalnega značaja. Niso v pravi zvezi ne zato, ker bi ne bilo tam znanstvenih predmetov ali priznanih znanstvenikov, marveč zato, ker spadajo ti znanstveni predmeti glavno na modroslovno fakulteto, a teorija in praksa posameznih konfesij v učilišča in vzgajališča dotične cerkve.

Končujem: Naj živi ljubljanska univerza kot kulturni mejnik in branik zapadne veje južnega slovanstva!

Slovenstvo in južno slovanstvo.*

Ako bi gledal na pojem slovenskega naroda in slovenske narodnosti s stališča žalostne sedanjosti, kakor se zlasti kaže v gospodarstvu in politiki, potem bi ne našel veliko svetlih točk na njem. Pojem naroda in narodnosti pa ne vsebuje samó tega, kar je danes, ampak tudi to, kar je bilo včeraj in kar bo jutri — vse v organični celoti in enoti.

I. Svetal trenutek je početek slovenstva: velikanski poskus duševne in gospodarske osvoboditve Trubarjevega in Gubčevega kroga izpod tujčeve odvisnosti v 16. stoletju. Boj meča in peresa, pestí in besede! S tem je bila dana tradicija, ki se je lahko podedovala od roda do roda, da se je mogla roditi misel, zavest skupnosti. Dosedanja brezlika množica je dobila možnost, da se razvije v jezikovno in duševno skupino z zavestjo svoje skupnosti — slovenski narod.

Izza te podlage, ki je ni mogla popolnoma zbrisati reakcija 17. stoletja, se dviga slovenski narodni prepород, ki ga pripravlja v slovenskem ljud-

* Izšlo je v »Naših Zapiskih«, 1921, str. 1—4.

stvu doba prosvetljenosti proti koncu 18. stoletja in dovršuje romantika v največjem predstavniku slovenstva — Prešernu v prvi polovici 19. stoletja. Ustvarja se pesniški jezik, da se nam odpira svetovnost. Za Prešernom, to je v duhu slovenstva nastopa njegov pesniški rod: preko Levstikovega šibanja naše mehkosti in Jenkovi h budnic, preko Gregorčičeve posebljenosti slovenskih upov v »Soči« in Aškerčeve bojevitosti v »Stari pravdi« do Župančičevega klicanja raztresenih udov pod domači krov v »Dumi«.

Vstajajoče slovenstvo se pri tem zaveda svojega južnega slovanstva: kulturno od prvih početkov v dobi Trubarja do Prešernovega pesniškega rodu, a leta 1848. tudi politično, ko se ustvarja program zedinjene Slovenije kot minimalne in združenja s Hrvati in Srbi kot maksimalne zahteve v okvirju Avstrije. To je bila politična koncepcija, odgovarjajoča tedanjim razmeram, ki se sicer ni uresničila, a je postala ideal, smoter. Ta politična koncepcija je mogla po okoliščinah izpreminjati svoj okvir; toda ni smela opuščati svoje vsebine, ki jo je določil Jelačićev sabor v Zagrebu: slovenstvo je integralen del ostalega južnega slovanstva.

V tem smislu se je odslej vodila slovenska politika. Ni bila sicer vedno dosledna, časih je krenila

tudi na stranska pota; toda sila razmer jo je zopet vračala k prvotni in prirodni koncepciji. V boju proti nemškemu centralizmu in nemško-madžarskemu dualizmu je bilo treba zbirati vse narodne moči; voditelji so bili duhovniki in redki posvetnjaki, ki so utirali slovenščini pot v šole in urade, v družbo in prosveto. Razen kmetiškega stanu, ki je bil od nekdanjega jedro slovenstva, so se polagoma razvijali obrtni, trgovski in uradniški stan, ki so se več ali manj zavedali slovenstva. To je bila vsenarodna politika Bleiweisove dobe. Ob enem ž njo so se pa že kazali znaki druge smeri, ki ji je dajala netiva nastopajoča svobodnomiselnost Nemcev. Ta smer za Slovence dolgo časa ni imela pomena, ker se je mestno prebivalstvo, ki bi bilo tvorilo njeno jedro, oklepalo nemškutarja Dežmana, a na kmetih se proti Bleiweisovcem slovenski svobodnomisleci niso mogli vzdržati, dasi so to deloma dosegli v 70. letih. Takó je ostala slovenska politika vsenarodna do Mahničevega nastopa, ki je v 90. letih s svojo kritiko v smislu katoliške ideje povzročil ločitev duhov.

Namesto enotne narodne stranke se začinja cepitev po gospodarskih stališčih, ki se izražajo v stanovih: najprej duhovščina s kmečkim prebivalstvom na I. katoliškem shodu (1892), nato posvetnjaki z meščanstvom na t. zv. shodu zaupnik mož (1894) in končno industrijsko delavstvo (1896).

Prva stranka je poudarjala verstvo, druga narodnost in tretja socialnost kot svojo načelno točko, ki naj ji daje upravičenost do življenja.

* * *

Oni del slovenskega naroda, ki si je stavil za svoj temelj verstvo, nam je dal v družboslovju pomembne spise, določil delavskim stanovom gospodarsko-socialen program in Jovedel do veljave v javnosti kmetiški stan, ki je med Slovenci najštevilnejši. Pri tem je pa zašel v materializem političnega katoličanstva, oziroma izhajal s stališča, da se je konfesija identificirala s strankarsko pripadnostjo.

Skupina, ki je nastopala v okrilju narodnosti, nam je dala znamenita dela v leposlovju in uglajala slovenščini pot v javno življenje, t. j. v šole in urade. Naslanjajoč se na meščanstvo, je s poudarjanjem kapitala prihajala v gospodarsko nasprotje z malim človekom, ki ga je odbijala tudi politično, da se ohrani na površju. Glede verstva in cerkve ni gojila dosledne načelnosti, ampak se je dala zavajati v poulično gonjo.

V imenu socialnosti se je organiziralo industrijsko delavstvo, da si je lajšalo svoje gmotno in duševno življenje, a ni moglo postati iz stanovske delavske splošna slojna stranka, ker ni znalo svoje politike prilagoditi kulturnim in gospodarskim prilikam slovenskega naroda, da bi si bilo pridobilo tudi druge stanove. Slovenski socializem je teore-

tično nastopal revolucionarno, a praktično je delal evolucionistično. Narodnostno se je ob mejnih krajih izgubljal v tujstvu vprav po Marxovi filozofiji iz 1852. leta, da je namreč germanizacija južnih Slovanov kot izumirajočih narodov nekakšna zgodovinska nujnost v imenu civilizacije. (Karl Marx, *Revolution und Kontre-Revolution in Deutschland*. Stuttgart, 1920^e.)

II. Po svetovni vojni se je izpolnil naš maksimalni program iz 1848. leta v širšem okvirju nego je bil zamišljen takrat. S tem so bila dana za nas nova vprašanja.

Politika bi morala biti po svojem bistvu sinteza kulture in gospodarstva na podlagi sorazmerne vzajemnosti. Takšno sorazmerno vzajemnost more določevati — pravičnost; zató je naslovil P l a t o n svoje nesmrtno delo »Država ali o pravičnosti«. S politiko bi se morali baviti najboljši, ko gre za koristi ali škodo milijonov; toda navadno ostajata načelnost in blaginja skupnosti v ozadju.

Prvi parlament Srbov, Hrvatov in Slovencev je podal dokaz, kakó je nad državo, ki je nastala iz svetovnega požara s tolikimi žrtvami, prevladovala osebna in strankarska strast. Te »državotvornosti« so se udeleževale vse tri slovenske stranke.

Zidamo temelj svoji novi državi: u s t a v o. Dvoje vprašanj zahteva odgovora: oblika na zunaj in ureditev na znotraj.

Vprašanje monarhije ali republike je odvisno od svoje vsebine, ki je v zvezi z državno uredbo na znotraj, kar je bistveno. Slovenci in Hrvati ne moremo narekovati Srbom republikanstva, dokler se sami v večini ne izrečejo zanj, dasi vede zgodovinski razvoj do te državne oblike, zlasti še, ako upoštevamo tudi Bolgare. Na drugi strani pa potrebujemo takšne notranje državne uredbe, ki nastane iz enakopravne volje vseh delov, a ne po diktatu enega.

Supilo je n. pr. razlikoval centralne posle, kakor so zunanje zastopstvo, vojska, promet, denarstvo, od avtonomnih, ki bi bili recimo notranja uprava, šolstvo razen najvišjih zavodov, bogočastje, sodstvo, poljedelstvo, lokalni promet in denarstvo. Skupne posle bi reševal državni parlament, lokalne pa deželne skupščine, ki naj bi jih bilo po njegovem pet: srbska, hrvaška, slovenska, bosenska in črnogorska. Poleg centralne vlade bi bile avtonomne vlade z določenim medsebojnim razmerjem. Tudi dr. Trumbić je zavračal misel, da bi vsi državni posli morali biti osredotočeni v enem zakonodajnem telesu z eno izvršilno oblastjo. Enako so navodila za delegate Narodnega vijeća v Zagrebu, po katerih naj bi bili sklenili združenje s Srbijo in Črno goro, razlikovala med državnimi in avtonomnimi posli, ki bi jih upravljale državna in pokrajinske vlade z državnim in s pokrajinskimi zbori. Nasprotno je pa k r f s k a d e -

klaracija poudarjala, da bo ustava dajala narodu možnost za razvoj njegovih posebnih energij v samoupravnih edinicah, ki naj bi bile sestavljene po prirodnih, socialnih in gospodarskih prilikah, a za sprejetje ustave je zahtevala kvalificirano večino. (Ferdo Šišić, Dokumenti o postanku kraljevine S. H. S. 1914.—1919. Zagreb, 1920.)

Najti bo treba sredino med skrajnim centralizmom, po katerem bi se nekdanja srbska kraljevina s svojo ustavo in upravo kratko in malo raztegnila na južne Slovane bivše avstro-ogrske monarhije, pri čemer bi se Slovenci in Hrvati čutili zapostavljene v svojih bistvenostih, ter med skrajnim federalizmom treh narodnih držav, ki ni možen, dokler je sporno med Hrvati in Srbi ozemlje v Bošni in Hercegovini. Od uvidevne rešitve ustavnega vprašanja je odvisno mirno medsebojno življenje Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Za politično in socialno demokracijo slovenskega ljudstva.*

Poglejmo resnici v obraz in priznajmo si odkrito: Kakor je bilo rojstvo Jugoslavije dan vstajenja za toliko stoletij zaslužnjeno slovenstvo, tako je danes razočaranje splošno razen pri peščici onih, ki jim je »mors tua — vita mea« (tvoja smrt je moje življenje). To razočaranje se pri ogromni večini našega naroda ne tiče države kot take: o tem ne more in ne sme biti nobenega dvoma; toda doseđanji način državnega udejstvovanja ne odgovarja našim pričakovanjem. V čem je temeljna napaka?

Motil bi se, kdor bi mislil, da je dovolj, ako se popravi tu ali tam kaka malenkost v zakonodaji in upravi. Zlo ni samó v razmerah, zlo je v ljudeh samih — in to je najhujše. Pokvarjeno in zastrupljeno je naše mišljenje, čuvstvovanje in hotenje. Vojna je razvezala, kar je tlelo v marsikom že prej, a še ni moglo na dan: vedoma in hotoma delamo slabo. V nas ni resnosti in iskrenosti.

Prvikrat smo v svojem zgodovinskem razvoju poklicani, da sodelujemo pri ustanovitvi svoje

* Izšlo je v »Avtonomistu«, 1921, štev. 1.

države. A kako? Tu se kaže vsa naša duševnost, ki je suženjska. Svoje dni smo drug drugega tožili Nemcem zaradi svoje lojalnosti, oziroma nelojalnosti, danes delamo to nasproti Srbom — vse iz gologea strankarstva kot narod brez samozavesti, ki se ne more vživeti v vlogo enakopravnosti brata z bratom. Imeti hočemo nad seboj gospodarja, ki naj nas kroti. C a n k a r j e v i »Hlapci« postajajo tipični za sedanje slovenstvo: menjala se je oblika, a vsebina je ostala ista.

Zato postaja boj za p o l i t i č n o d e m o k r a c i j o zahteva značaja, človeške osebnosti. Brez tega pogoja ni samostojnega življenja ne za posameznika, ne za narod. Demokracija vsebuje svobodo za vse ali je pa sploh ni. Vsako omejevanje za določeno verstvo, narodnost ali stranko nasprotuje pojmu svobode. Veliki borec F r. L e v s t i k je leta 1869. v »Slovenskem Narodu« nastopal proti ustanovivši se »Katoliški družbi« zato, ker ji je načeloval nemški aristokrat grof W u r m b r a n d : toda v istem hipu je branil grofa W u r m b r a n d a pred nemškimi liberalci, ki so si prilaščali svobodo zase, a jo odrekli drugače mislečim, dolžeč jih, da motijo javni mir in red... In M a h n i č e v načelni nasprotnik F r. P o d g o r n i k je zahteval v svojem »Slovanskem Svetu« 1899. leta, da bodi pravičnost voditeljica vsega pozitivnega prava.

Ako naj ne bo demokracija samo slepilo in mamilo, pretveza za samopašnost posameznikov ali

njihovih strank, potem država ne more in ne sme preko jasne volje svojega lastnega ljudstva. Ali demokracija, polna in resnična, ali pa diktatura! V državi SHS se dela na parlamentarnih tleh ustava brez upoštevanja večine dveh bistvenih delov te države, a pri tem se obdolžujejo vse poprek drugače misleči, kakor da so proti državi... Tu tiči neiskrenost take politike, gazijo se pa ob enem temelji državnega edinstva.

Ako pograša slovenski narod v svoji večini politične demokracije, zahtevajo na drugi strani njegovi široki sloji ob enem tudi demokracije v socialnem oziru. Vse je gol videz, ki naj zakriva resnično jedro: mōli se zlato tele! Prej so nam tujei odjedali najboljši kruh, sedaj jih nadomešča peščica domačinov, ki jim služi narodna država kot molzna krava. Razlika je v tem, da je bil prejšnji kapital v marsičem civilizatoričen, dasi nam je škodoval narodnostno, a sedanji vojni kapital novincev, ki ni pridobljen ne z ročnim, ne z umskim delom, nastopa z odurno bahavostjo in razuzdano potratnostjo v veliki večini brez smisla za višje svrhe in brez koristi za narodnost, ker razširja telesno in duševno propadlost. A kaj je narod brez nrvnosti? Pobeljen grob...

Komur ni slovenstvo v državi SHS samò nekak mehanični drobec, ki se po strankarskih koristih poljubno razkosava, ampak bistvena kulturna in gospodarska enota s svojo zgodovino, če-

prav bolj žalostno nego veselo; kdor čuti vso neizkrenost današnjega javnega življenja, kjer gospo-
duje videz in ne stvarnost, materija in ne ideja,
brezvestno izkoriščevanje prirodnih dobrin in ne
občna korist: ta pojde v boj za demokracijo v poli-
tičnem in socialnem oziru v svesti si, da tako naj-
bolje služi svojemu slovenskemu narodu in svoji
domovini Jugoslaviji.

Uvodnik.*

»A kadar se oglasiti veljā,
Odpri na stežaj vse duri srcā,
Zavpij, da vsa ušesa bodo polne,
Če tudi se nāte vesoljni svet kolne.«

Fr. Levstik. (»Lesnike«, 80.)

Ustanovitev narodne države ni samō okvir, ki v njem živimo in delujemo, ampak nam je tudi dobrina, ki jo je treba ščititi in krepiti. Ker nam je njen obstoj sam na sebi nenadomestni politični ideal, ki je bil ustvarjen z našim soglasjem in so-trudništvom, zatō ne moremo biti mlačni ali malomarni glede njene uredbe. Pri tem si hočemo ostati zvesti: kakor nas ni prevzela včerajšnja hvala, ko smo se ob svetovni vojni takoj brez pridržkov v nasprotju z oficialnim socializmom izjavili za Jugoslavijo, takō nas ne more potreti današnja graja, ko poudarjamo svojo nezadovoljnost z zunanjo in notranjo politiko, ki jo doživljamo od 1. decembra 1918. leta dalje...

Okrog Jugoslavije vidimo nasprotnike iz vrst »antante in centralnih sil«. V zunanji politiki mora

* Izšlo je v »Novih Zapiskih«, 1922, str. 1—3.

biti zato naš najbližnji smoter sporazum z ostalimi južnimi Slovani, da nastopi v danem trenutku celotno južnoslovanstvo v eni vrsti. Naši včerajšnji neprijatelji Bolgari so danes naši naravni zavezniki, a včerajšnji zavezniki Italijani so bili od nekdanj naši nasprotniki. Slovencem pripada pri tem posredovalna vloga: neodrešeni Korotan in Primorsko nam naravnost narekujeta in olajšujeta izbiro, kdo nam je bliže.

Pogoj zdravi zunanji politiki je notranja konsolidacija, ki mora sloneti na dejanski enakopravnosti in svobodi. V nasprotju s slovesnimi izjavami in sklepi je bila sprejeta t. zv. vidovdanska ustava proti volji večine hrvaškega in slovenskega naroda, kar je moralo omajati vero in zaupanje v iskrenost naših državnikov in politikov. Strankarska korist je bila močnejša nego državna misel, ki je zahtevala, da se sprejme ustava s kvalificirano večino v soglasju z odločbo krfske deklaracije, v soglasju s sklepom hrvaškega sabora in v soglasju z navodilom za delegate Narodnega vijeća, ki so izvršili združenje s Srbijo. Dejansko se je sprejela ustava z navadno večino, kar ima za posledico boj za revizijo ustave: namesto oktroiranja mora stopiti sporazum. To zahtevata notranji in zunanji položaj države.

Z narodno-političnimi vprašanji združujemo ob enem narodno-socialna. Udejstvovanje socialne pravičnosti je aktualna zahteva sedanjosti, ki ne

dopušča odlašanja. V boju med delom in kapitalom nastopamo proti zaslužnjenju dela po kapitalu, a pri tem poudarjamo socialno smotrnost, da se ne vežemo a priori na nobeno stališče, ki ne bi bilo utemeljeno v domačih pridobitnih razmerah; zakaj slovenski in južnoslovanski socializem se morata organsko razvijati iz svojih tal.

Ako naj nastane nova družba, potem je treba poleg objektivnih, stvarnih izprememb subjektivnih, osebnih vrednot; zakaj uspeh družabnih preosnavljanj je odvisen od značaja. Že Aristoteles (Politika, II., 5) trdi, da je skupna uporaba dobrin mogoča med prijatelji. Ruski socialistični kritik marxizma Tugan-Baranowsky (Der moderne Sozialismus in seiner geschichtlichen Entwicklung. Dresden, 1908, 172) piše, da morejo npravne koristi v duši poprečnega človeka samó v zvezi z verstvom dobiti toliko moč, da določujejo vse njegovo delovanje. In Sombart (Sozialismus und soziale Bewegung. Jena, 1920°, 136—137) pravi, da je mogoče krotiti zver v človeku, t. j. njegovo sebičnost, le z verskim fanatizmom (fanatizem ni primeren, nadomestiti bi ga bilo treba z iskrenostjo); zakaj za vse, ki niso več verni v najglobljem smislu, velja večno kavkaški pregovor: »Kdo naj dela? Ti in jaz. — Kdo naj je? Jaz in ti.«

Ker je verstvo pri ogromni večini slovenskega ljudstva gibna sila njegovega življenja, ki sloni

na njej njegova nравnost: zató ga je treba upoštevati in puščati njegovim konkretnim oblikam svobodo udejstvovanja.

Slovenski socialist je pisal o potrebi novega krščanstva. Mislim, da bi moralo biti težišče v izvrševanju starega, kakor je praktično izraženo v dekalogu. Po M a s a r y k u (Naše nynejší krise. V Praze, 1895, 132) naš staro preprosto pravilo »Ne laži!« poučuje tisoč-tisočkrat bolj nego vsi bombastični govori o domovini in narodu! Pomislek, da je krščanski nравni ideal podoben, če že ne naravnost enak drugim, ima nekaj dokaznosti za najvišje vrhove človeštva, ki so premerili s svojim duhom vse daljave in preizkusili s svojim srcem vse globine. A kaj naj počne množica, ako ji ne daste konkretnega merila in vzora, kakor se je bil razvil v narodu v dolgi dobi njegove zgodovine in se obnesel na podlagi življenskih prilik mnogih rodov: eksperimentira lahko plemenit posameznik, množica brez škode ne more...

Na Slovenskem se zopet ponavljajo stara gesla, ki so toliko sovraštva in sirovosti, toliko neresnice in krivice zanašala v javnost in zasebnost. Vsak živi v svoji ekskluzivnosti, kakor bi bilo v njem ali vse verstvo ali vsa narodnost ali vsa socialnost. Kakor je »politično« katoličanstvo negacija prave vernosti, takó sta tudi »politično« narodnjaštvo in »politična« socialnost negaciji pravega narodnega in socialnega čuvstva. Ne more biti nobene prak-

tične razlike v tem, katera ideja se popolnoma ali delno vtaplja v osebni ali strankarski politiki, t. j. v brezobzirnem gospodstvu posameznikov in skupin, ki si prisvajajo monopol na verstvo, narodnost in socialnost.

V dobi splošne podivjanosti in sebičnosti moramo uveljavljati versko, narodno in socialno misel v vsej čistosti; zakaj priboriti je treba zmago načelnosti: ideja bodi nam vodilo in smoter na grapavi poti vsakdanjega življenja, a ne krinka in sredstvo za gmotno in duševno izkoriščanje svojega bližnjega.

Kaj hočemo?*

I. Ves dosedanji zgodovinski razvoj, ko Srbi, Hrvati in Slovenci do leta 1918. niso imeli skupnega državnega življenja, dokazuje njih svojstvene posebnosti, ki se kažejo v verstvu in jeziku, kulturi in civilizaciji, t. j. v načinu mišljenja in delovanja. Ako primerjamo Srbe, Hrvate in Slovence z Nemci ali Italijani, pozabljamo na važno dejstvo, da so se začeli Italijani duševno združevati z istim književnim jezikom od 14. stoletja, od *Dantejevih* časov dalje, Nemci pa od 16. stoletja, od *Luthrove* reformacije. A mi? Slovenci imamo svoj književni jezik, Hrvati in Srbi pa svojega, dasi smo si sorodni; Slovenci in Hrvati smo v vsem svojem mišljenju in nastopanju zapadnjaki, a Srbi so se razvijali pod vplivom grškega vzhoda. Naša plemenska imena so postala narodna; južni Slovan (*Jugoslovan*) je bil doslej zemljepisni pojem.

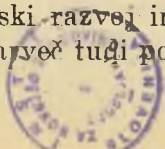
Po državnem združenju dne 1. decembra 1918. leta smo začeli skupno politično življenje; zato dobiva zemljepisni pojem Jugoslovan tudi političen pomen. Kaj se to pravi?

* Izšlo je v »Avtonomistu«, 1922, šte. 27 in 29.

Srbi so imeli svojo narodno državo, da ni bilo ime Srb le narodno, ampak tudi politično. Hrvati so nekdanj imeli svojo narodno državo, a so pozneje stopili v državno zvezo z Madjari, vendar ni ostalo ime Hrvat samó narodno, marveč tudi politično, ker so v zvezi z Madjari uživali del državnosti, dasi so Madjari poskušali izpremeniti Hrvaško v svojo pokrajino. Slovenci smo zgodaj izgubili politično samostojnost, da je pomenjal Slovenec samó narodno ime. Končno je postala sporno jabolko med hrvaštvom in srbstvom bosenska kraljevina, kjer so danes jeziček na tehtnici mohamedanci, ki v svoji večini še niso odločeni, ali hočejo biti Hrvatje ali Srbi.

Ko smo se združili s Srbijo v novo državo, je bilo po danem položaju jasno, da odstopa vsak del nekaj od svoje državnosti v korist skupnosti. Slovenci sicer doslej nismo poznali svoje države in zató tudi ne zavesti svoje državnosti. Upoštevajoč dejanske razmere, ki smo v njih živeli, smo mogli misliti le na politično zvezo s svojimi najbližnjimi sorodniki Hrvati in Srbi, v kateri bi uživali svojo narodno samostojnost. To naj bi bila južna Slavija (Jugoslavija), kjer naj bi bili posamezni južnoslovanski narodi enakopravni člani. Takó bi dobil doslej zemljepisni pojem tudi državen ali političen pomen.

Ne le zgodovinski razvoj in iz njega nastale dejanske razmere, marveč tudi pozitivni sklepi vse-

bujejo zahtevo da se uredi naša država po sporazumu. Krfska deklaracija, ki se smatra kot naš prvi državotvorni akt, je namreč zahtevala, da se mora ustava sprejeti s kvalificirano večino, dasi je sicer predlagala centralistično uredbo. Ob polomu Avstro-Ogrske je hrvaški sabor dne 29. oktobra 1918. leta soglasno sprejel predlog, da mora ustavotvorna skupščina s kvalificirano večino brez vsakega majoriziranja sklepati o vladni obliki in notranji ureditvi naše države. In ob združenju s Srbijo so dobili delegati Narodnega vijeća v Zagrebu navodilo, po katerem naj izdela konstituanta ustavo z dvetretjinsko večino.

Vidovdanska ustava ni upoštevala jasno izražene volje po sporazumu: odločevala je navadna večina, ki so jo sestavljali Srbi ter peščica Hrvatov in Slovencev. V tem je vir državne nesreče.

Slovinci smo narod, ki hočemo skupno politično življenje s Hrvati in Srbi; zato priznavamo državno združenje z dne 1. decembra 1918. leta. Na tej podlagi zidajmo dalje v duhu sporazuma! Geslo slovenske politike mora biti: Nazaj k 1. decembru 1918. leta za revizijo vidovdanske ustave v smislu avtonomne Slovenije v federaciji s Hrvati in Srbi!

II. Notranja ureditev Jugoslavije je v ozki zvezi z njeno zunanjo politiko, ker ni vse eno, po kakšnih načelih se vlada; zakaj stališče v notra-

njosti razsvetljuje tudi naše razmerje do »neodrešene domovine« v Primorju in Korotanu ter nastopanje nasproti Bolgarom.

Ako so se dne 1. decembra 1918. leta združili Srbi, Hrvati in Slovenci v skupno državo, je bila to posledica zgodovinsko danega položaja, kakor ga je bila ustanovila svetovna vojna. Južno slovanstvo je pa slovenstvo, hrvaštvo, srbstvo in bolgarstvo, ki si takó slede po svoji zemljepisni legi in tudi jezikovno-duševno. Mimo tega prirodnega dejstva ne bi smeli iti nikoli, ker Slovenca vodi pot do Srba po Hrvatu, a ne preko njega ali proti njemu. Kjer sta pa hrvaštvo in srbstvo pomešana med seboj, da ju ni mogoče ločiti, kakor n. pr. v Erceg-Bosni, tam moramo zlasti mi zagovarjati sporazum, ker Slovenci nimamo narodnih preprirov z nobeno slovansko skupino. Isto velja glede srbsko-bolgarskega spora v Macedoniji.

Kakor je bila in je še Erceg-Bosna sporna pokrajina med Hrvati in Srbi, takó so se vršili in se vrše boji med Srbi in Bolgari zaradi Macedonije, ki je tudi mešana dežela. Glede njenih prebivalcev, ki tvorijo prehod med srbstvom in bolgarstvom, se bližamo po N i e d e r l u (Slovanski svet. V Ljubljani, 1911.) objektivnosti, ako smatramo večji južnovzhodni del za bolgarski, dočim se nagiba manjši severozapadni del srbstvu. Ko se je pred prvo balkansko vojno leta 1912. dosegel sporazum med

Srbijo in Bolgarijo, so se priznali Bolgarom oni kraji Macedonije, ki leže južnovzhodno od črte Kriva Palanka—Struga, t. j. nekako vsa druga Macedonija razen Skopeljskega. Cvijić (Iz promatranja o etnografiji Makedonije. Govori i članci. I. Beograd, 1921.) sicer pravi, da je bila Srbija zaradi političnega razvoja na Balkanu primorana priznati to mejo, kar je izzvalo globoko nezadovoljnost v vsej deželi, vendar imenuje vsaj prebivalce južno od Prilepa do Soluna in Meste makedonske Slované, ki so še brez zgodovinsko-narodne zavesti, nekakšna brezlika slovanska množica.

Konsolidiranje južnega slovanstva, ki je naravnost zgodovinska potreba, vsebuje pogoj, da pride najprej do sporazuma in končno do združenja z Bolgarijo. Prvi korak do tega je ureditev macedonskega vprašanja v smislu sprave. Glede srbsko-bolgarskega razmerja se je treba vrniti k tradicijam Bolgara Karavelova in Srba Markovića iz 60. let preteklega stoletja, ki sta širila misel medsebojne zveze obeh narodov. Združena Jugoslavija, ki bi po svoji notranji uredbi odgovarjala ne le zgodovinskemu razvoju, ampak tudi prirodnim in življenjskim zahtevam sedanjosti, bi bila kos zunanjemu položaju ter rešiteljica rojakov v Primorju in na Koroškem. Bila bi kristalizacijsko jedro, da bi se okrog njega zbral ostali Balkan, in most do Rusije — svojega

hrbtišča v zvezi narodov in držav. Takšna Jugoslavija »od Triglava do Balkana« bi bila porok miru, ker bi z odstranjenjem medsebojnih sporov uspešno odbijala vsak poskus kapitalističnega izigravanja in izkoriščanja za namene tujega imperializma. Južni Slovan bi postal sam svoje sreče kovač ...

č.

O SOCIALIZMU IN
KOMUNIZMU.

Kaj in kako?*

Svetovna vojna je mejnik med starim in novim svetom. Živimo v času velikih družbenih izprememb: na gospodarskem in političnem polju se porajajo nove tvorbe. Vse vre in išče oblike, v kateri naj živi človeška družba v bodoče. Potrebujemo razgleda, da ne tratimo po nepotrebem življenske moči, ki nam je še ostala po svetovni vojni. Mislim, da bi nas moralo obvladovati troje idej: slovenstvo, južnoslovanstvo in socialnost.

1. Kulturno smo Slovenci. To je naša dediščina po prednikih, ki jo moramo čuvati in spopolnjevati, ako nečemo, da zapademo mrtvilu. Slovenstvo je izhodišče za vse delo, ki ga opravljamo v raznih panogah človeškega prizadevanja.

Med osebo in človeštvom stoji narod kot realnost, ki tvori podlago za individualno udejstvovanje ter za individualne pravice živečih in bodočih generacij, kakor pravi francoski socialist

* Izšlo je v »Naših Zapiskih«, 1920, str. 77—81.

Jaurès. Za nas je ta življenska realnost slovenstvo, ki ga ne moremo mehanično žrtvovati brez škode za sedanjo in bodočo kulturo v duševnem in gospodarskem oziru.

Sedanjest se naslanja na preteklost in bodočnost se poraja iz sedanjosti. To je razvoj, ki ne moremo in ne smemo biti slepi zanj. Ako danes žanjemo, ne pozabimo onih, ki so včeraj sejali; zakaj brez setve ni žetve. Ako pobiramo sad, ne zaničujmo korenine, ampak jo negujmo za svoje potomce, da požene tem lepše in rodi tem obilnejše!

Slovenci se kulturno opiramo na zapad, zlasti na Nemce. Poleg mnogo neprijetnega, ki smo ga bili deležni od njih, smo vendar prejeli tudi nekaj dobrega: smisel za organizatorično delo. Tega ne smemo zapraviti, marveč moramo podajati to svojo spretnost drugim južnim Slovanom. A tudi sami imamo spopolniti mnogo vrzeli; zakaj naša narodna revolucija še ni izvršena popolnoma, dokler nista združena z nami Korotan in Primorje. Ne more nam biti vse eno, ako bi bila ta dva dela naše domovine izven našega kulturnega območja, ki je že samo po sebi majhno, ker sta vprav Korotan in Primorje izhodišči naše zgodovine: prvo v preteklosti, drugo v bodočnosti!

2. Južno slovanstvo nam je geografično-političen pojem, ki vsebuje tudi Bolgare. Srbsko-bolgarsko vprašanje je treba

rešiti v smislu bratstva, da se krivice v preteklosti nadomeste s pravičnostjo v bodočnosti, ako naj bo južno slovanstvo celotno in edino, da zbere okrog sebe kot kristalizacijske točke ostale narode in države južnovzhodne Evrope v svrhu mednarodnega miru, resnične kulture in civilizacije. Balkan Balkancem!

Življenje je odvisno od zemlje in človeka, kulture in prirode. Politika se mora ozirati na to dejstvo, sicer ne doseže smotra. Tega se je treba zavedati tudi pri vprašanju notranje uredbe v Jugoslaviji.

Za vsako državo velja načelo, da je blaginja državljanov odvisna od dobre uprave. Vsak pretirani centralizem, ki se ne ozira na kulturne in gospodarske pogoje prebivalstva, ubija narodno in državno misel. Dosedanja praksa nam daje dovolj izkustva, kako se Jugoslavija ne sme vladati; zaradi kulturnih in gospodarskih različnosti je potrebna kar najbolj široka upravna in zakonodajna decentralizacija.

Slovenija je v Jugoslaviji med najbolj industrialnimi pokrajinami ter po svoji legi in duševnosti najbližja zapadu. To dejstvo morata upoštevati legislativa in administracija, ako hočeta, da bo naša kultura globoka in naša ekonomija zdrava. Skupna točka vseh političnih strank v Sloveniji bi morala biti, kakó doseči v zvezi s Hrvati in Srbi

ohranitev in spolnitev duševnih in gmotnih virov slovenskega ljudstva.

3. G o s p o d a r s k o stremimo po takšni ureditvi družbe, kjer vlada delo nad kapitalom in ne narobe.

Socializem pojmem gospodarsko in ga ne smatram za svetovno naziranje v smislu določenega verstva ali modroslovja, ker je po svojem bistvu interkonfesionalen in internacionalen v pravem pomenu teh besed, t. j. ne identificira se z nobeno narodnostjo in z nobenim svetovnim naziranjem, dasi so njegove oblike nastopanja odvisne od značaja zemlje in ljudi, ki jim narodnost, verstvo ali modroslovje dajejo svoj pečat.

Socializem hoče kot svoj smoter gospodarsko preureditev človeške družbe v smislu podrejanja poedinca celoti ali skupnosti. Zato pa potrebuje, ako se hoče izogniti tiraniji, ki izziva vedne upore, socialne zavesti. Za končni uspeh je vse eno, odkod jemlje to socialno zavest; ali jo utemeljuje z versko ali modroslovno vzgojo. Tudi ne more socializem kot gospodarsko gibanje reševati vprašanja, katera utemeljitev je bolj mogoča ali trdna, ker vse to spada v okvir znanstvene teorije in življenske prakse; toda to je gotovo, da družba, ki hoče biti organizirana na vzajemnosti, ne more pogrešati idealističnega pojmovanja o svetu in življenju. V toliko se torej omejuje pojem socializma, da njegovim prav umevanim koristim nasprotuje vsako

svetovno naziranje, ki bi temeljilo na golem materializmu, kjer bi bila izključena vsaka svobodna volja, t. j. osebna odgovornost, ki je podlaga individualni in socialni etiki.

To je objektivna stran svetovnega naziranja za socializem. In kaj je z njegovo subjektivnostjo? Zveličanje duše naj doseže vsakdo na podlagi svobodne osebne volje, a tu se vrše duševna in gmotna nasilja z ene in druge strani. Vsakdo ima pravico in dolžnost, da širi svoje prepričanje z besedo in s peresom, a ne sme ga drugim vsiljevati, sklicujoč se na absolutno resnico, ki si jo prisvaja. Glede tega veljajo Carlylove besede v spisu o »junakih«: Vsaka resnična misel, ki se naseli v človeško srce, obsega košček večne resnice, ki je nikdar ne dojememo popolnoma. Kakó žalostna, neumna in neverjetna je na drugi strani misel, da so vsi ljudje pred nami, ljudje vseh krajev in časov, živeli v pogubni zmoti, le mi sami smo dospeli do pravega in končnega spoznanja! Vsi iskreni ljudje so bili in so vojaki iste armade, ki ima skupnega sovražnika: kraljestvo teme in krivice. Ali se hočemo ločiti zaradi različne uniforme? Vse, kar je pristno in resnično, je neminljiva last vseh...

Zgodovinsko se javlja socializem pod različnimi sistemi, zlasti v obliki marxizma. Zgodovina socialističnega gibanja kaže, da so izmed velikih narodov sprejeli marxizem v svoji večini glavno Nemci. Diehl (Über Sozialismus, Kommunismus

und Anarchismus. Jena, 1920⁸) navaja troje vzrokov, zakaj so se njegovi rojaki oprijeli marxizma: prvič nagibajo Nemci k doktrinarnosti; drugič je v njih naravi, da se podrejajo enotni celoti; tretjič so jih naganjala raznovrstna preganjanja k marxističnemu naziranju, da so država, vlada in gospodujoči sloji v nespravljivem nasprotju z delavstvom.

Zgodovinsko ima marxistični socializem zasluge za industrijsko delavstvo, a njegova znanstvenost potrebuje popravka, ker si s tega stališča ne more lastiti monopola za socializem; zakaj uresničitev socializma se ne da kratko in malo po enem kopitu določevati za vse čase in kraje.

Razlikovati je treba med marxistično ekonomijo in filozofijo, ker marxizem namreč izvaja nujnost socializma iz določenega svetovnega naziranja. Med strokovnjaki ni dvoma o tem, da ima marxizem kot teorija zasluge za ekonomsko znanost. Marxistična ekonomija se opira na dana dejstva, ki jih sicer razlaga po svoje, a njih veljava ostaja, čeprav njih pojmovanje ni vedno brez ugovora. Ta vprašanja obravnava strokovna znanost, ki ji moramo pustiti svobodno besedo. Pri nas na Slovenskem sta se bavila z *M a r x o v o* teorijo vrednosti in nadvrednosti Andrej in Josip *P a v l i c a*, zlasti Josip, čigar spis »O bistvu kapitalizma« (Katoliški Obzornik, III, 1899) je vreden naše pozornosti.

Drugače je s filozofijo marxizma, ki ne odgovarja dejstvom. Ta filozofija je enostranska, ker vso socialnost materializira, kakor bi bili prirodni zakoni sami po sebi že tudi zakoni socialnega življenja, kakor bi bil zgodovinski razvoj nujen, t. j. od človeške volje popolnoma neizpremenljiv, ker se določuje po vsemogočnih gospodarskih silah. Sicer je treba priznati, da marxizem ni pojmoval zgodovinskega materializma vedno v strogem pomenu besede, marveč je pripuščal tudi t. zv. ideologijo. Zgodovinski materializem je temeljna zmeta marxistične filozofije, iz katere izhajajo vse druge, ker izključuje, ako hoče biti dosledna, zavestno, smotno človeško hotenje in delovanje, dočim so dejanske osnove zgodovinskega razvoja idealni in materialni činitelji. Zgodovinski materializem ima kot znanstvena metoda zaslugo, da je mnogo pripomogel k boljšemu spoznavanju socialnih pojavov; toda kot filozofično načelo je zmoten.

Ako izločimo iz socializma primesi, ki jih je vanj zanesel marxizem s svojo filozofijo, a se omejimo na marxizem, kolikor je utemeljen gospodarsko s svojo kritiko kapitalizma, potem lahko najdemo smoter in taktiko brez vsake razdvojenosti in nedoslednosti. Pri tem je treba upoštevati duševnost slovenskega naroda, kakor tudi njegovo socialno razvrstitev. Lste izpremembe se vrše pri raznih narodih različno, kakor so različne njih gospodarske, kulturne in politične prilike. Zgodovina

ne pozna šablone in nimamo nobene možnosti, da bi si predstavljali izjemo vprav pri socialnem preobratu današnje dobe.

Svetovna vojna nam je rodila narodno revolucijo, ki še ni popolna, a na drugi strani je s svojimi vzroki in posledicami pospešila tudi socialno revolucijo. Gospodarski red, ki je na njem doslej slonela človeška družba, se ni izkazal niti za pravičnega posamezniku niti za smotrnega celoti; zato se mora na načelih pravičnosti in smotrnosti zidati nova stavba. Kakó se naj to zgodi?

Kdor bi na Slovenskem pospeševal nasilno taktiko, sklicujoč se pri tem na marxizem kot njegov pravi tolmač, ta bi preziral dvoje dejstev: 1. Teoretično marxizem ne obsega vedno enotnega nauka, saj sta M a r x in E n g e l s n. pr. 1872. leta smatrala »Komunistični manifest« za zgodovinski dokument, čigar program je deloma zastarel, dasi sicer vzdržujeta v glavnem splošna načela v polni veljavi. 2. Praktično je pri nas marxizem omejen v prvi vrsti na industrijsko delavstvo, ki je maloštevilno v razmerju z drugimi stanovi in zato bi ta neznatna manjšina ne mogla biti trajna nositeljica novega gospodarskega reda.

Izhodišče novega gospodarskega reda mora biti pretvarjanje zasebno-pravne organizacije v javno-pravno, pri čemer imata važen pomen strokovno in zadružno gibanje. Kakor so različne oblike kapitalistične produkcije in distribucije, tako

se tudi socialistično gospodarstvo ne more uniformirati. Gre za smer razvoja. Delo in kapital je pač treba takó urediti, da izgine sedanje mezumno razmerje in nastopi gospodarska enakopravnost v smeri solastništva. V kolikem obsegu in kakó se naj vrši socializacija, to je odvisno od vprašanja produktivnosti in tehničnosti.

Politična izpoved.*

Slovenski socializem je stal ob trenutku, ko se je bilo treba izjaviti glede t. zv. majniške deklaracije, nekaj časa na razpotju. En del je videl v njej v prvi vrsti bistvo in jo je pozdravljal, dočim se je drugi del držal le oblike in jo odklanjal. Ob polomu Avstro-Ogrske so pa sodelovali slovenski socialisti enotno pri ustvarjanju Jugoslavije.

Dvojna taktika je mogla nastati iz različnega pojmovanja načel. In tu smo pri korenini zla. Enim je bil marxizem nedotakljiva dogma, drugim pa vir spoznavanja za daljnje proučevanje na poti družbene organizacije. To drugo naziranje se je jasno kazalo v programatičnem članku »Demokracije«: Naša poslanica (1918, str. 1—4), kjer se je zavračal oni materializem, ki bi hotel biti edina razlaga človeškega razvoja, in kjer se je v imenu demokracije in socializma zahtevala srčna kultura, a ob enem se je pravilno poudarjalo, da se socialistične ideje oblikujejo in udeležujejo pri različnih narodih različno, kakor pač to odgovarja

* Izšlo je v »Napreju«, 1920, številka 88.

vsej gospodarski, kulturni in politični strukturi dotičnega naroda.

Slovenski socialisti so se sicer v teoriji navduševali za socialno revolucijo, a v praksi so delali evolucionistično zlasti na strokovnem in združnem polju. Marxizem ima kljub svoji teoretični nenenotnosti kot praktično delavsko gibanje to zgodovinsko zaslugo, da je vcepljal spoznanje, po katerem se socialne revolucije ne delajo, marveč so le zadnji činitelj v dolgotrajnem razvoju.

Po vojni je dospelo mnogo novincev v slovensko socialistično gibanje, ki niso imeli nobene šole za seboj. Tak živelj je vedno nevaren, ker je nagnjen k trenutnim preobratom. Poleg tega so se vrinile vmes katilinarične osebnosti brez vsake skupnosti s socializmom. To je v zvezi s posledicami vojne in z zgledom Rusije izpodkopavalo zaupanje v dosedanje metode, da je postala rešilna misel komunizem.

Socializem hoče urediti gospodarstvo na tak način, da ne bi služilo samo poedincem, ampak celoti, ki dela. Kakó naj se to zgodi, kdo bi mogel povedati za vse čase in narode končno veljavno, ko so razmere in ljudje različni? Ako naj pomenja komunizem absolutno gospodarsko enakost v proizvodjanju in razdeljevanju dobrin, potem je to nemožnost, ker ljudje niso bili, niso in ne bodo absolutno enaki nikdar niti telesno niti duševno. Ako naj znači komunizem razdeljevanje dobrin po po-

trebi, bo to zopet neenakost, ker imajo različni ljudje različne potrebe in vlada sebičnost med njimi.

Gospodarsko socializem ni nujno komunizem v naznačenem smislu. Komunizem ima pa tudi političen pomen, ker pomenja politično smer in metodo boja v dosego socializma po ruskem vzoru. Ali bi bilo utemeljeno, da bi slepo posnemali to metodo ne glede na vse življenske pogoje svojega naroda in njegovega delavskega ljudstva? Menda ne, ker v svoji zemlji moramo poganjati korenine in iz svojih tal moramo rasti. Na drugi strani bi bilo pa zopet napačno, ako ne bi upoštevali izkušenj in pridobitev sosednih narodov in držav, kolikor odgovarjajo našemu značaju in ustroju ter jih moremo udeleževati s svojo močjo.

Potrebujemo izobrazbe in npravnosti; zakaj ne pozabimo, da ni dovolj, ako ustvarimo socializem: treba ga je tudi ohraniti. Nov družbeni red mora biti boljši od starega. Ali bi bilo kaj pomaganega, ako bi ga morali vzdrževati z nasiljem in ne z zavestjo ljudstva? Zato ne zadoščajo samo želje, ampak delo. Številna množica prihaja do veljave s svojo fizično silo pri rušitvi, a za ustvarjanje je treba duševnih moči, to je volje in znanja. Človeška prirodnost je pač takšna, da rada jemlje, a težko daje. Ako misli slovensko delavstvo drugače, potem se bojim, da dela skok v temo.

Delavsko gibanje in razvoj.*

Razvoj se ne vrši v ravni črti, ampak valovito: dvigamo se in padamo, napredujemo in nazadujemo. Napredek in nazadovanje spremljata razvoj. Človeška družba se razvija brez skokov. S tega stališča presojam tudi marxistični nauk in na njem sloneče delavsko gibanje.

Ločimo M a r x a - nacionalnega ekonoma od M a r x a - filozofa. Njegovo bistveno življensko delo je gospodarsko. Gradivo za svoj gospodarski nauk je črpal v Angliji, ki je klasična dežela kapitalizma. Mislim, da sta v tem oziru izhodišče in smer njegovega nauka utemeljena: načelna kritika zasebne lastnine proizvodjalnih sredstev in zahteva po njih socializaciji. V koliki meri, kdaj in kako se naj socializacija vrši, to pa ne more biti rešeno po enem kopitu: povsod ob istem času enako.

M a r x - filozof je bil nasprotno Nemeč svoje dobe. To je bila F e u e r b a c h - H e g l o v a fi-

* Izšlo je v »Napreju«, 1920, šte. 94, pod naslovom »Socializem in razvoj«.

lozofija. Bernstein (Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie. Stuttgart, 1899.) je pokazal na dualizem med Marxom - nacionalnim ekonomom in filozofom, kjer trpi ekonomska znanost zaradi filozofske špekulacije. Pri Marxu se mora prilagoditi znanstveno preiskovanje že naprej določenemu vzorcu. In s tega stališča je izrekel Bernstein one znane besede, češ, da njemu končni smoter socializma ni nič, gibanje pa vse!

Delavsko gibanje se razvija v smeri, ki jo določujejo gospodarske prilike, kulturna višina in politično stanje posameznih narodov. Ako teče državno življenje normalno, potem bo tudi delavsko gibanje odsev tega normalnega življenja. V nasprotnem primeru niso izključeni, oziroma so uvidevni in utemeljeni revolucionarni izbruhi gospodarsko, narodno, versko ali politično tlačanih slojev, da se ustvari porušeno ravnotežje.

Če pojde državni razvoj v Jugoslaviji v smeri napredovanja, t. j. zboljševanja, kolikor je to po svetovni vojni mogoče, potem najde tudi delavsko gibanje svoje ravnotežje, ker se mu odvzame netivo za nezadovoljnost. Razmere, ki jih je že ustvarila vojna, a jih še poslabšujejo poedinci in skupine s svojo sebičnostjo, grabežljivostjo in razuzdanostjo, imajo za posledico anarhistične nagone. Ko prenehajo zunanji vzroki teh abnormalnih razmer, potem pride tudi delavsko gibanje na

Slovenskem v tir, ki ga določujejo gospodarski in kulturni pogoji slovenskega ljudstva, da spravimo v soglasje teorijo in prakso z uveljavljanjem stare zapovedi: Ne laži sebi in drugim! V tem je vsa modrost.

□□□□

Demokracija ali diktatura?*

Demokracija je v prvi vrsti političen pojem. Že grški modrijan Aristoteles je podal v svoji »Politiki« vsebino tega pojma v tem smislu, da imajo v demokraciji vsi državljani, revni in bogati, enako pravico pri vladarstvu, kjer odločuje večina. Aristoteles je pa ob enem spoznal tudi slabe strani neomejenega vladanja po večini; zato mu je vzor takšna država, v kateri vlada zakon, t. j. splošna blaginja in ne samovolja poedinca, nekaterih ali množice.

Demokracija pomenja načelno, da se ne priznava gospodstvo imetja, rodu ali konfesije — skratka: odpravlja se v načelu razredno gospodstvo. Demokracija zahteva, da zagotovimo ljudstvu kar najbolj široke politične pravice, s katerimi ga šolamo za politično življenje v občini, deželi in državi. Demokracija pomenja torej kar le mogoče veliko avtonomijo nasproti centralizmu, ki je v svojem bistvu birokratičen in zato diktatorski.

Kako pa pridemo do pravičnejše ureditve gospodarskega življenja, kar je splošen smoter

* Izšlo je v »Napreju«, 1920, št. 101.

socializma? Od početka socialističnega gibanja sta se tudi tu borili za premoč dve naziranji: ali pot demokracije ali diktature!

Naš narodni razvoj nas vede k demokraciji, ki zagotavlja sicer počasne, a trajne uspehe. Preureditev današnjega gospodarstva, kar je namen socializma, se ne more zgoditi s kakšnim trenutnim preobratom, ampak z daljšim razvojem. Manjšina ne more trajno vladati nad večino, a tudi številčna večina ne opravi ničesar brez moralnih in tehničnih pogojev. Pred 20. leti je E d v. B e r n s t e i n, ta glasoviti nemški socialistični kritik marxizma, pravilno dokazoval, da vodi podružabljenje proizvajalnih sredstev brez potrebnih političnih in gospodarskih temeljev do uničevanja produkcije in brezglavega eksperimentiranja v rokah diktatorske centralne oblasti. In značilno je dejstvo, da so že takrat njegovemu nastopu proti diktaturi nasprotovali najbolj ruski socialisti, ki jih je vladal despotični carizem, dočim so socialisti demokratičnih držav soglašali z njegovim stališčem. To je dokaz, ki ga potrjuje tudi sedanji čas, da se razredna diktatura oglašča glavno v kulturno zaostalih deželah ali državah.

Kapitalistično gospodarstvo se more spremeniti v socialistično stopnjema. Tehnični izraz za gospodarsko prehajanje iz kapitalizma v socializem se imenuje socializacija, ki ni drugega nego demokracija v gospodarstvu.

Demokracija je oblika, v kateri naj se uresniči socializem, pravi po pravici B e r n s t e i n. Ako se naj izvede socializem s trenutnim preobratom v obliki diktature, potem bo to birokratična uredba, ki bo ubijala vsako samostojnost, ker bo mehanično uniformirala človeško delo, človeške telesne in duševne zmožnosti, kar bi pomenjalo zastoj in nazadovanje. Socializem pa mora nastati organično iz danih pogojev, a ob enem demokratično, kar znači, da pritegne k delu čim največ ljudskih sil. Ako naj pomenja socializem višjo in popolnejšo produkcijo, lepše in zadovoljnejše življenje, potem mora sloneti na gospodarskem demokratizmu, t. j. samoupravi.

Politična demokracija, ki naj omogočuje delavskemu ljudstvu udejstvovanje v občini, deželi in državi, ter gospodarska demokracija, ki naj korakoma uvaja delavca v današnjo produkcijo kot enakopravnega činitelja, obe nam kažeta pot, kakó se more praktično pretvarjati kapitalizem v socializem. Človeška družba mora spoznati škodljivost kapitalizma, da doseže socializem s čim najmanjšimi žrtvami kar največji uspeh.

24. april.*

Strasti dobro služijo, a slabo gospodarijo.

Narodna modrost.

Grozote vojne na eni strani in neurejene razmere na drugi strani — vse to je ustvarjalo in ustvarja v množicah koprnenje po preobratu, ki je v svojem bistvu utemeljen. Gre le za to, kdo naj izvaja preobrat in kakó: ali z diktaturo industrijskega delavstva ali z demokracijo produktivnih stanov, t. j. delavstva, kmetstva in intelektualcev.

Na Slovenskem se je nasprotstvo med obema pojmovanjema sukalo s početka glavno okrog vprašanja ministerializma. V Jugoslaviji se namreč največji parlamentarni stranki, demokrati in radikali, nista mogli zediniti za skupno delo, da je bila posledica strankarska vlada: najprej demokratska in potem radikalna. V vladi demokratov so bili tudi slovenski socialisti, kar je vzbujalo nejevoljo med delavstvom, da je prišlo končno do formalne cepitve. Dne 11. aprila 1920. leta sta se vršila dva kongresa: socialno-demokratični v Ma-

* Izšlo je v »Napreju«, 1920, številki 117 in 118.

riboru in komunistični v Ljubljani. Kongres v Mariboru je sklenil, da pojmuje socializem evolucionistično, da ministerializma ne odklanja načelno, ampak taktično do preklica, ker se je izpremenil politični položaj, in da izstopa iz druge internacionale, a ne pristopa k tretji.

Ob železničarskem štrajku sta že obstajali dve delavski stranki, a strokovno gibanje je bilo enotno, ki so ga vodili socialisti. Ko je izbruhnil štrajk, je deželna vlada za Slovenijo prepovedala alkohol, kar je naredila prav, a zborovalno svobodo je s početka puščala na miru, a jo pozneje prepovedala, kar ni bilo prav. Strokovna komisija delavskih organizacij v Sloveniji je nató napovedala splošno stavko, poudarjala njen mezdni značaj brez političnega ozadja in zahtevala opustitev vsake manifestacije. Ta razglas je bil konfisciran, kar ni bilo prav; ne vem, v koliko ga je delavstvo kljub temu čitalo. Dotlej se v Ljubljani ves čas ni zgodilo ničesar izrednega; odslej pa nastopa uganka.

Ako je strokovna komisija napovedala iz solidarnosti z železničarji splošno stavko, potem pomenja to, da je bilo vodstvo v njenih rokah. Kdo je kljub jasni besedi, da je treba opustiti vsako manifestacijo, vendar zbral, oziroma dal zbrati množico na Zaloški cesti dne 24. aprila? Ali so strokovni komisiji komunisti izvili vodstvo iz rok ali je sama takó ukrenila ali so se vrinile nepoklicane osebe vmes? Če se je pa že ljudstvo kakor koli zbralo na

Zaloški cesti, bi bila dolžnost delavskih voditeljev, da to množico skušajo obvladati v kritičnem položaju. In na drugi strani: Ali ni bila dolžnost vlade, ako je hotela varovati svojo avtoriteto glede prepovedi shodov, da manifestante, med katerimi so bile tudi ženske in otroci, razžene na primernejšem kraju nego je ozka Zaloška cesta med Leoniščem in bolnišnico? Nedostatek politične pedagogike pri delavskih voditeljih in politične psihologije pri deželni vladi je imel za posledico več mrtvih in več ranjenih...

Kar se tiče dogodkov po drugih krajih, bi bilo treba ugotoviti, ali so bili trenutni izrazi nezadovoljnosti ali preiščljena dejanja organiziranega načrta. Če je kdo komunist, ne da bi zakrivil kaj kaznivega, ga državna oblast ne sme preganjati. Kadar in kjer bi pa hotel komunizem nastopati z nasiljem, ne da bi imel za svoj nastop moralno sankcijo, tam in takrat je človeška družba upravičena, da se brani tudi z nasiljem.

D.

O SLOVENSKI POLITIKI.

Časopis (revija) srbske radikalne stranke »Novi Život« v Belgradu je priobčil razpravo o slovenski politiki in njenih uspehih (1922, štev. 6, 10—12). Po načelu: Spoznavaj se sam! je naša dolžnost, da preizkusimo svojo politično bilanco v svitu srbske kritike.

I.*

V uvodu pravi pisec dr. Milovan Pravidica,¹ da se med Slovenci nikoli ni gojila politika kot znanost; zato tudi ni bilo med njimi politikov, ki bi bili ustvarili kakšen politični program, ampak so se bavili s politiko največ mimogredé za šport ali zabavo. Slovenski politični vodje so izpreminjali takó rekoč vsako četrtletje svojo orientacijo ali program. Potegovali so se za neznatne trenutne uspehe, glavno gmotne, ki so jih dosegali edino s popuščanjem v načelih. Razen tega so skušali posebno v zadnjih letih pred svetovno vojno kvariti drug drugemu ugled in vpliv z denunciranjem in intrigiranjem.

* Izšlo je v »Novih Zapiskih«, 1922, str. 93—95.

¹ Po nekaterih znakih sklepam, da se pod tem srbskim imenom skriva znan slovenski politik, ki je pristaš radikalne stranke.

Jedro teh trditev ni brez zgodovinske resnice. Še le z letom 1848. moremo govoriti o začetku slovenske politike, ki jo je gojil narod, dočim se je v novi dobi zgodilo to pri Srbih 44 let poprej. Spomin na nekdanjo slovensko samostojnost je bil pri nas zabrisan, ker je segal preveč nazaj, a poleg tega smo imeli opraviti z Nemcem, ki je bil v vsakem oziru jak nasprotnik, ker je kulturno, gospodarsko in politično naraščala njegova moč vedno bolj; zakaj Nemci so bili zmagovalci nad francoskim imperializmom Napoleona I. in Napoleona III. Pri Srbih je bilo vprav narobe: na eni strani živa narodna zavest o nekdanji samostojnosti, ki je pri njih končno prenehala okrog 1460. leta (dočim se je to zgodilo pri nas že okrog leta 800), a na drugi strani glavni nasprotnik Turek, čigar zvezda je v tem času že zahajala; zakaj osmansko cesarstvo je pod udarci Rusov razpadalo, dočim se je nemško še le ustvarjalo.

Slovenci nismo mislili na svojo državnost, ko smo bili 1848. leta poklicani k političnemu vstajenju. Našo politiko so vodili takrat takó rekoč študentje, literati in slavisti (G l o b o č n i k, M a j a r, dr. Miklošič, dr. Muršec, V r a z). Pod vplivom Napoleonove Ilirije je nastal slovenski program »zedinjene Slovenije«, t. j. nekakšne narodne avtonomije v okviru Avstrije. Ob enem s tem programom se je razvil 1848. leta tudi južnoslovanski program, ki je hotel zvezno av-

strijsko državo, v kateri bi bili tvorili Slovenci, Hrvati in Srbi svojo državo v okvirju Avstrije. Razen politika Einspielerja je deloval za ta program zlasti literat Majar. Skratka: zaradi zgodovinskih razmer ni bilo med Slovenci politične tradicije; namesto organizirane zahteve politikov je stopalo učeno navdušenje literatov.

Nasprotno si je začel Srb od leta 1804. dalje zopet ustvarjati svojo državo z orožjem in diplomacijo: tu vojak-upornik (Karadjordje) in diplomat-analfabet (Obrenović), pri nas študent-literat in učenjak-slavist. Vsa razlika slovenske lirike in srbske epike v politiki je posledica različnega zgodovinskega razvoja obeh narodov in značaja njunih nasprotnikov: tu Nmec s svojim fevdalnim, pozneje kapitalističnim gospodarstvom v ustavni vladavini, tam Turek s svojim naturalnim gospodarstvom orientalne despotije. Sicer pa tudi Srbi s početka niso mislili takoj na ustanovitev lastne države: njih odpor je veljal turškemu nasilju za pridobitev avtonomije pod sultanovo suvereniteto, a polagoma se je razvijala iz boja za avtonomijo misel lastne države.

Ko se je leta 1860. napovedovala avstrijskim narodom ustavnost, so stali južni Slovani na razpotju in niso bili kos političnemu položaju. Združeno južno slovanstvo bi bilo moralo slediti svojemu političnemu programu iz 1848. leta o lastni državi v zvezi z vsemi drugimi narodi monarhije.

Zgodilo pa se je, da so dobili Hrvati svojo »nagodbo«, a mi smo se potegovali za deželno avtonomijo (doba slovenskih taborov je bila epizoda), proti kateri je nastopal v 80. in 90. letih preteklega stoletja F r. P o d g o r n i k ter zahteval izvršitev hrvaškega državnega prava, ki naj bi bilo obsegalo vse južne Slovane v monarhiji. Ostal je osamljen. Leta 1907. je širil dr. H e n r i k T u m a v svoji programatični študiji »Jugoslovanska ideja in Slovenci« misel o združenju slovensko-hrvaško-srbskega ozemlja na prirodni podlagi kulture in gospodarstva. Od aneksijske krize dalje se je tega programa zlasti oprijela v politiki odločujoča »slovenska ljudska stranka« pod K r e k o v i m in Š u s t e r š i č e v i m vodstvom. Ne spuščam se tu v vprašanje utemeljevanja in oblike, ker v tem so bile razlike, marveč poudarjam le načelno politično misel južnoslovanske države, ki je pridobivala vedno več tal.

Od 1860. leta smo v resnici izpreminjali svoje programe kakor v kalejdoskopu; toda nekaj let pred svetovno vojno smo splošno našli svoj politični smoter, ki naj bi nam bil zvezda-vodnica. Pri tem smo pa skušali krepiti svoj živelj kulturno in gospodarsko v boju proti nemštvu in italijanstvu, ker smo računali z dnevnimi potrebami. Metoda slovenstva in srbstva je bila različna, ker je izhajala iz različnega zgodovinskega razvoja in različne duševnosti: Srb je hotel priti s svobodo do kulture,

a Slovenec narobe s kulturo do svobode; tam je bilo izhodišče meč, pri nas pero.

Kakor se pa pri Srbih, ki so bili v hudih bojih za svojo svobodo, ni mogla vedno enakomerno razvijati kultura, takó se je nasprotno pri nas v dnevnih praskah za kulturo često zanemarjala ali pozabljala misel svobode. Ker se je bilo treba puliti za vsako drobtinico, se je izgubljal politični smoter izpred oči — v medsebojnih strankarskih spletkah za večje ali manjše vladne koncesije se je izčrpavala narodna sila.

Opozarjam še na eno razliko med Srbi in Slovenci. Mi smo se naslanjali na politično načelo *P a l a c k e g a* o avstroslavizmu, po katerem naj bi bila Avstrija med sosedoma-orjakoma Nemčijo in Rusijo zatočišče malih, zlasti slovanskih narodov. Dejanski razvoj je vedel vprav v nasprotno smer, ker Avstrija ni prišla do spoznanja, kaj je njen *raison d'être*, kar je imelo za posledico njen razpad. Pri tem smo Slovenci obstoj slovenstva ozko združevali z obstankom habsburške dinastije. Srbi so ob enem z državo ustvarjali tudi svojo dinastijo (oziroma svoji dinastiji), ki je vodila boj za svobodo kot »*primus inter pares*«. *V u k K a r a d ž i ć* je pisal 1832. leta knezu *M i l o š u*, da v Srbiji vsi ljudje vedo, kdaj je bil še vprav to, kar so oni, in lahko rečejo, da so mu vso oblast in moč, ki si jo prisvajajo nad njimi, odkupili s svojim delom,

imetjem in krvjo.² Pri nas je bila dinastija nasprotna boju za svobodo; zato je naslanjanje nanjo trenutno morebiti koristilo osebni ali strankarski politiki, a je trajno škodovalo slovenskemu narodu, ki se je dal uspravati, da je pozabljal sam nase.

II.*

Ob svetovni vojni — takó piše srbski kritik — so se borili Slovenci z brezprimerno hrabrostjo za »cesarja in domovino«, t. j. za svoje suženjstvo in narodno smrt, dasi so jim vojaške oblasti odkrito napovedovale brezobzirno germanizacijo. Postopanje slovenskega naroda je bilo posledica njegove politične izobrazbe, zlasti pa vedenja njegovih političnih vodij. Kar so govorili klerikalni voditelji o Srbih in njih kralju, to se ne more niti ponoviti. Našel se je Slovenec, ki je spesnil peklenško odo: »Srbe na vrbe.«

Ta označba slovenskega vedenja ob svetovni vojni pa se ne tiče samó klerikalcev, ker tudi druge stranke niso kazale moralnega odpora, čeprav niso sledile klerikalcem v njih podlosti in mržnji. Leta 1915. je sivolas slovenski rodoljub na Dumaju radi neke neresnične in žaljive vesti o Rusiji vrgel od sebe »Slovenski Narod« z besedami: »Ako so plašljivci, naj bodo, ni pa treba, da so podli.«

² Čeněk Slepánek, Srbsko. V Českém Brodě (1913).

* Izšlo je v »Novih Zapiskih«, 1922, str. 113—117.

Na podlagi takšne politične izobrazbe so Avstrijci varali Slovence, da je boj ob Soči, ki ga je vodil B o r o e v i č takó uspešno samó radi brezprimerne požrtvovalnosti slovenskih in hrvaških vojakov, boj za njih domovino.

Leta 1917. je razpršil politično meglo d r. J a n. E v. K r e k, ki se je bil že pred vojno ločil od d r. Š u s t e r š i č a, dasi je bil prej njegov politični prijatelj in morebiti še bolj fanatičen nasprotnik slovenskih naprednih elementov. K r e k si je ohranil kritični razgled in je bil zvest sin svojega naroda. Med vojno je prišel do prepričanja, da bo d r. Š u s t e r š i č zapravil svoj politični kapital, ker ga je stavil samó na eno karto. Česar d r. Š u s t e r š i č ni videl, to je opazil K r e k, da namreč Avstrija in Nemčija izgubljata krvavo igro. Skušal je torej dobiti vodstvo stranke v svoje roke, kar se mu je tudi posrečilo, ko je pridobil zase svojega škofa, da je potem preokrenil politično smer in nastopil z majsko deklaracijo v okviru Avstrije. Okolnosti so prisilile njegovega naslednika d r. K o r o š c a, da je šel preko tega okvira. Malo je bilo število teh, ki so se držali zastarele okvirske formule. Posledice tega spoznanja so se kazale tudi na fronti: konec je bilo slovenske hrabrosti, začeli so se celó upori . . .

Slovenski politični vodje pa so se ustrašili teh posledic in nadaljevali dosedanjo taktiko: proslavljal se je avstrijski patriotizem, agitiralo se je

še bolj za vojna posojila, pisali so se članki najgršega bizantinizma in se poklanjali slovenskim polkom srebrni vojaški rogovi. Izjema so bili nekateri člani »omladine«, ki so že pred vojno delovali za narodno osvobojenje in edinstvo, zlasti v listu »Preporod«, kar seveda ni bilo po volji političnim vodjem.

Avstro-ogrška vojna s Srbijo pri Slovencih sama na sebi ni mogla biti popularna, ker je bila vsa politika habsburške monarhije namerjena proti južnim Slovanom; toda momenti, ki so dali povod za vojno, so se izrabljali politično. Pri umoru *F r a n a F e r d i n a n d a* je »slovenska ljudska stranka« pozabljala na psihologično stran, kakó je namreč prišlo do tega, ker je bil umor le sklepni člen v verigi dogodkov. Vprašati bi se bili namreč morali: Odkod srbska propaganda, kdo ji daje netiva in moralne upravičenosti? Naravnost odločilno je pa bilo za postopanje »slovenske ljudske stranke« dejstvo, da je smatrala vprav *F r a n a F e r d i n a n d a* za bodočega reformatorja Avstro-Ogrske v smislu trializma. V tem je bila njena politična zmota, da je videla vso krivdo le v Srbiji in Srbih ter da je narodno svobodo avstro-ogrskih južnih Slovanov spajala z državnim preobratom, ki naj bi se bil izvršil ob prihodu *F r a n a F e r d i n a n d a* na prestol ne samó proti volji Nemcev in Madjarov, ampak tudi Čehov in Poljakov.

Iz takšne politične ideologije se je rodil boj za »cesarja in domovino« v oblikah, ki so pač prese-gale mejo dopustnosti in upravičenosti; zakaj — ne glede na pravilnost ali nepravilnost politične koncepcije — način udejstvovanja ni bil nikakor kvalificiran. Pri vsem tem je pa treba popraviti zgodovinsko neresnico o odi »Srbe na vrbe«. Pe-sem se ne imenuje tako, ampak »Bojni grom« (Slo-venec, 1914, 168), kjer se pravi v 3. kitici: »S ka- noni vas pozdravimo, vi Srbi; dom hladen vam po- stavimo ob vrbi.«

Ako je pri nekaterih Slovencih delovalo pri- vzgojeno čuvstvovanje, je pri drugih odločevala vojaška sila, a v tretjo vrsto bi delil one, ki so šli iz koristolovja dalje nego je bilo potrebno za obrambo samega sebe. Na vsak način je kazalo slovenstvo ne glede na strankarsko pripadnost mnogo duševne odvisnosti: razlika je bila le v stopnji in nagibih. A kaj je delala n. pr. hrvaško- s r b s k a koalicija v Zagrebu, ko je imela vse dru- gačno državnopravno stališče nego slovenske de- žele in je vendar v svoji adresi z dne 9. marca 1917. leta upala, da doseže v državni skupnosti z Madjari svoje narodne ideale, in se je še le 8. oktobra 1918. leta začela dogovarjati glede svojega vstopa v »Narodno viječe«?

Na drugi strani se je treba vprašati: Ali je bilo gotovo, da se razbije Avstrija? Ali se niso države antante izjavljale glede tega drugače?

Zlasti angleški državniki niso bili brezpogojno za to, da se Avstrija uniči, ampak so hoteli dati njenim narodom le avtonomijo. Lloyd George je izjavil 9. januarja 1918. l., da je rešitev avstro-ogrskega vprašanja v avtonomiji njenih tlačenih narodov. Cecil kot namestnik Balfoura je dejal 22. maja 1918. leta, da ni glavno vprašanje razkosanje Avstrije, ampak osvoboditev njenih narodov. Sonnino je govoril v rimskem parlamentu dne 25. oktobra 1917. leta, da poseganje v notranje razmere sosednjih držav in njihova razdelitev ne tvori italijanskega vojnega smotra. In Wilson je razglasil 8. januarja 1918. l., da želi videti položaj avstro-ogrskih narodov zavarovan; zato se jim mora dati prilika za avtonomni razvoj. Skratka: antanta je imela glede Avstrije dvojno železo v ognju.

In takó prihajam do temeljnega vprašanja: Kakšno je bilo, oziroma naj bi bilo stališče Slovencev do antante? Znano je dejstvo, da so Slovenci in Hrvati na srbski in ruski fronti prostovoljno zapuščali avstro-ogrsko vojsko ter prestopali na drugo stran, dočim na italijanski fronti s početka niso tega delali. Kaj jih je nagibalo k temu? Ako odračunamo one, ki so se borili na povelje z vsakomur in proti vsakomur, je na italijanski fronti prevladovala zavest, da gre tu za rodno zemljo, ki si jo hoče zopet osvojiti tujec. Zmaga nad Nemci in Madjari se jim je

zdelo takó koristna kakor poraz Italijanov. Tak šno mišljenje je navdajalo spočetka tudi »Jugoslovanski odbor«, o čemer nas poučujeta zlasti spisa njegovega člana dr. Fr. Potočnjaka.¹

»Jugoslovanski odbor« se je zavedal, da je odvisno od uspeha italijanskega orožja, ali in koliko dobi južnoslovanskega ozemlja, zaradi česar je dr. Trumbić svetoval, naj naš narod brezobzirno nastopa proti Italiji. Tudi se je očitalo Čehom, da se niso lojalno vedli v našem sporu z Italijo. Leta 1916. so se uporabljali na romunski fronti dobrovoljci iz vojnih ujetnikov avstro-ogrskih južnih Slovanov v Rusiji na način, ki je izzival največjo nezadovoljnost častnikov in moštva. V letu 1917. je pa nastala kriza v mišljenju »Jugoslovanskega odbora« glede razmerja z Italijo, ki je dovedla 1918. leta do t. zv. rimskega pakta.

Ko se je bila Rusija po boljševiški revoluciji ločila od zaveznikov in je Amerika še le pripravljala svojo vojsko, sta Borojević in Hindenburg spravila antanto v zagato, da je Anglija po svojem generalu Smutsu poskušala možnost separatnega miru z Avstro-Ogrsko. Proti temu uradnemu načrtu angleškega ministrstva, ki so ga odobraval tudi drugi zavezniki, so nastopali zlasti

¹ Iz emigracije I. Zagreb, 1919. — Rapalski ugovor. Zagreb, 1921.

Evans, Seton-Watson in Steed, ki so končno zmagali. Šlo je glavno za sporazum med Italijo in južnimi Slovani s posredovanjem Angležev. V sklad je bilo treba spraviti londonski pakt in krfsko deklaracijo. Prvotno se je bil osnoval v Švici italijansko-srbski odbor, v katerem sta bila tudi dva člana »Jugoslovanskega odbora«, ki je deloval za sporazum med Italijani in južnimi Slovani v tem smislu, da se Italijani odpovedo londonskemu dogovoru glede Jadrana, a južni Slovani svojega maksimalnega programa; da Italija pomaga južnim Slovanom do združenja, a južni Slovani se bojujejo proti Avstriji brez kompromisa; da se določi državna meja med Italijo in južnimi Slovani po načelu narodnosti, pri čemer se narodnim manjšinam zagotavlja kulturna zaščita. V Rimu naj bi se bil vršil italijansko-južnoslovanski kongres. Z angleško pomočjo se je posrečilo S o n n i n u, da je italijansko-južnoslovanski kongres izpremenil v kongres zatiranih narodnosti Avstro-Ogrske, ki je bil zanj pridobljen tudi dr. Trumbić. Pod angleškim vplivom se je udal »Jugoslovanski odbor« in sprejel formulacijo, kakor jo je razglasil rimski kongres.²

² Milan P. Gjorgjević, *Srbija i Jugosloveni za vreme rata 1914—1918*. Beograd, 1922. — Dr. Ante Mandić, *Rimski pakt*. (Jugoslavenska Obnova — Njiva. Beograd—Zagreb, 1920., štev. 29.)

Najprej ugotavljam, da je dr. Fr. Potočnjak svaril pred takšnim počenjanjem, ko je zanzal zanj, in da je pozneje ugovarjal rimskemu paktu iz stvarnih in formalnih razlogov, ker po njegovem pričevanju »Jugoslovanski odbor« kot tak, t. j. v svoji celoti ni nikoli nikogar pooblaščal v ta namen. Poleg tega moramo vedeti, da pri ustvarjanju rimskega pakta niso bile udeležene antantne uradne osebe, zlasti ne italijanske, ki sone na ta način dobile prosteroke, dočim je bil londonski pakt državna pogodba odgovornih faktorjev.

Italijanom se je posrečilo, da so si zagotovili sodelovanje z južnimi Slovani, ker brez sporazuma ž njimi ni bilo misliti na zmago. To jim je dovolj jasno pokazalo toliko brezuspešnih ofenziv. Mi smo imeli takrat ključ do rešitve položaja. Za kakšno ceno smo to storili? Dočim je ostal londonski pakt nedotaknjen, smo se mi zadovoljili z načelno izjavo brez konkretne določbe in gotovosti. Namesto avstro-ogrškega gospodstva smo si volili italijansko: Avstro-Ogrska je že razpadala, ko se je še le z našo pomočjo ustvarjala četrta Italija; zakaj po rimskem paktu se je začela majati soška fronta, ker smo mi sami odpirali vrata, skozi katera so prihajali Italijani v naš dom. Seveda so

nam Italijani priznavali pravico do državnega življenja z omejitvijo, da ga določijo oni po svojem »sacro egoismo«.

Ko se je sklepala krfska deklaracija, je omenjal Pašić na XII. seji dne 17. junija 1917. leta, da se more izpremeniti, kakor so mu sporočili zavezniki, njih sporazum z Italijo, kar bo odvisno od jakosti italijanske vojaške akcije in od nastopanja južnih Slovanov; a ob enem je dejal takrat Pašić, da je stališče Italije oslABLJENO, ker ni dala one vojaške pomoči, ki jo je obljubljala.³ Kakó bi se bila na podlagi tega naziranja lažje dala doseči izprememba londonskega pakta: ali s tem, da bi bili prepuščali italijansko vojaško akcijo njeni lastni sili, ali s tem, da smo jo krepili?

Rimski pakt je bil za Slovence in Hrvate s svojo teoretično vsebino in s svojo praktično posledico usodna politična zmeta.

III.*

Srbski kritik nadaljuje: Ko je prišel polom avstro-ogrske monarhije, ki ga večina slovenskih vodij ni pričakovala in želela, se je iz ljubljanskega Narodnega sveta sestavila prva na-

³ Novi Život. Beograd, 1921., knjiga V., zv. 9.

* Izšlo je v »Novih Zapiskih«, 1922, str. 153—163.

rodna vlada za Slovenijo, v kateri so bili poleg predsednika tudi drugi člani razen dvojice — trojice avstrijski patriotje ali pa so bili vsaj nedolžni pri ustvarjanju južnoslovanskega združenja. Posledica je bila popolna nesposobnost za veliko politično koncepcijo. Usoda Slovencev je bila takrat v rokah ljubljanske vlade, ki bi bila mogla pridobiti za Jugoslavijo ona slovenska ozemlja, kar si jih je po pravici prisvajala. Ako bi ne bil slučajno prišel v Maribor major Maister, ki je bil po želji prebivalstva povišan za generala, bi bilo izgubljeno za Jugoslavijo ne samó to mesto, ampak tudi vse Slovenske gorice.

Poglejmo, kakó se je vedla narodna vlada glede Koroške, ki ima za Slovence tako velik zgodovinski pomen!

General Maister je zahteval od narodne vlade, da mu pošlje streliva za zasedenje Koroške s Celovcem; toda narodna vlada ga ni upoštevala in poverjenik za narodno brambo mu je v imenu vlade naznanil, da ne dovoljuje zasedbe Celovca, češ, da bi lahko prišlo do prelivanja krvi, a v demokraciji nikoli ne sme teči kri. Zaman so prihajali celovški Slovenci s prošnjami, da se zasede Celovec, ker je izjavil poverjenik za prehrano, da nima za Celovčane potrebne prehrane, dasi je celovška deputacija zagotavljala, da je za tri mesece po hišah skritega živeža. Ko je poslala antanta v početku leta 1919. posebno odposlan-

stvo na Koroško, je njegov predsednik profesor Coolidge izjavil, da so se čudili, zakaj niso južni Slovani zasedli niti Celovca niti Beljaka niti krajev, ki leže severno od teh dveh mest in jih sedaj zahtevajo; ker so pa smatrali, da so's tem hoteli južni Slovani a priori izključiti te pokrajine iz svoje države, so v tem smislu napravili poročilo.

Narodna vlada je na ta način sama zaigrala Koroško, ko bi jo bila lahko dobila brez plebiscita, ker je antanta pri svojih odločbah jemala za podlago teritorialno stanje, kakor je bilo ustvarjeno ob polomu avstro-ogrske monarhije, a poleg tega je prevladovala pri antanti naklonjenost do njenih zaveznikov. Ko je pa prišel v Pariz avstrijski kancelar dr. Renner, je znal pridobiti antantne državnike zase.

Naša delegacija v Parizu ni bila srečno sestavljena. Na vsak način je moral biti v njej Pašić kot izkušen diplomat, ki uživa splošno spoštovanje in zaupanje. Najbolje bi bilo, da bi bila poleg njega še eden ali dva izkušena srbska diplomata, a Hrvati in Slovenci naj bi bili sodelovali kot tehnični svetovalci. Pašić se je udal sentimentalnosti, da sta postala člana uradne delegacije Hrvat dr. Trumbić in Slovenec dr. Žolger, proti kateremu se je izjavil dr. Vesnić. Česar smo se bali, to se je zgodilo: naši delegaciji so metali polena pod noge Italijani, ki so si znali

pridobiti veliko besedo pri antanti, dasi jim ni šla po njih vojnih uspehah. Očitali so, da niso v naši delegaciji samó zavezniki Srbi, ampak tudi Hrvati in Slovenci, ki so se najbolj ljuto borili proti antanti in za Avstrijo; zlasti so nastopali proti Ž o l g e r j u, ker je bil avstrijski minister in zaupnik cesarja K a r o l a. Uradna udeležba Slovencev je bila samó breme za delegacijo, ki ji je vzdrževal njen položaj edino P a š i ć s svojim ugledom v mednarodnem svetu.

Centralna vlada v Belgradu je puščala Slovincem odločitev glede Koroške, zavezavši se, da bo slovenske zahteve smatrala za svoje.

V koroškem vprašanju je zahtevala slovenska delegacija v Parizu celó čisto nemško ozemlje. Antanta je bila ponudila naši delegaciji Koroško do Drave brez plebiscita s pogojem, da se odreče ostali Koroški, kar so pa Slovenci z ogorčenjem odklonili in zahtevali ozemlje na levem bregu Drave do Svinske planine z Beljakom in s Celovcem. Ko jim je antanta to zavrnila, so predlagali plebiscit, ki so ga dobili; toda na italijansko zahtevo je bil izključen od plebiscita Beljak in vse ozemlje južno od njega. Plebiscit naj bi se bil vršil za vse ozemlje ob enem. Ker je P a š i ć uvideval, da bi bili Slovenci preglasovani, je izposloval pri ameriški delegaciji, da se je plebiscitno ozemlje razdelilo na dva pasa. Antanta je puščala naši delegaciji podrobnejšo razdelitev. Slovenci so

nató pridružili pasu A velikovski okraj, kjer so mnogi kraji popolnoma ponemčeni. Slovenci so računali, da bodo na ta način majorizirali Nemce v pasu A, niso pa pomislili, da je mogoče tudi narobe, kar se je potem dejanski zgodilo: Koroška je bila po krivdi Slovencev tretjič in to definitivno izgubljena.

Slovenci so se tolažili, da dodeli antanta po analogiji Gornje Šlezije naši državi južni del Koroške, kjer so dobili Slovenci večino; toda ta analogija je napačna. Dasi je poljska narodna zavest v Gornji Šleziji sem in tja bolj razvita nego slovenska v Koroški, so vendar Poljaki računali z morebitnim porazom pri plebiscitu; zato so dosegli, da je versailleska mirovna pogodba sprejela določbo, po kateri antanta glede Gornje Šlezije ni vezana na izid plebiscita. Slovenci so si bili pa takó gotovi zmage v pasu A in so računali celó z zmago v pasu B, da so sprejeli v saint-germainski mirovni pogodbi določbo, po kateri odpade glasovanje v pasu B, ako se izreče plebiscit v pasu A za Avstrijo, ki dobi potem definitivno vse ozemlje.

Ne glede na vse to ni Koroška za vedno izgubljena za Jugoslavijo, ako dobi naša diplomacija možnost, da nastopi v pravem času, ne da bi se ji metala polena pod noge. Neopravičeno je, da slovenski časniki velikokrat napadajo francoski narod in posamezne njegove državnike, dasi so nam

Francozi najboljši prijatelji, od katerih moremo najprej pričakovati pomoči.

Koroško vprašanje se deli v tri razvojne dobe: 1. ob preobratu, 2. ob pariški mirovni konferenci in 3. ob plebiscitu.

1. Ko se je ob preobratu ustanovila narodna vlada za Slovenijo v Ljubljani, je v svoji prvi seji dne 1. novembra 1918. leta sprejela Brejčev predlog, da se zasede slovenski del Koroške, kakor hitro dobi potrebno vojaško moč. Domačega vojaštva v celoti ni bilo pri roki, ker je n. pr. slovensko-kranjski 17. polk prišel v italijansko ujetništvo, a kar ga je bilo, ni bilo disciplinirano, da je narodna vlada v svoji seji dne 6. novembra sklenila skorajšnjo demobilizacijo.

Dolgotrajna vojna je vplivala razkrojevalno. Slovenci so odpovedali, ko se je zrahljala prejšnja vojaška disciplina, ki smo jo med vojno sami pomagali rušiti, pri tem pa nismo imeli smisla zase, ker smo dotlej vedno služili tujcu, in nismo vedeli, kaj je lastna država in kakšne dolžnosti nam nalaga. Delati toliko mesecev za Jugoslavijo, kolikor smo trpeli let za Avstrijo — tega nismo razumeli. In tako se je zgodilo, da so bili v naši službi srbski ujetniki in češki legionarji.

A kaj hočemo zahtevati od povprečnega človeka, ko ni bilo jasnega spoznanja pri voditeljih naroda! Naši narodni vladi je nedostajalo inicia-

tive, ker se je preveč zanašala na druge. Uveljavljaj se je pretirani optimizem glede antante: živeli smo v varljivem upanju, da dobimo nasproti Nemcem samo po sebi vse, kar nam gre po narodnosti. Ta tradicija se je utrjevala na našo škodo vedno bolj. Zanemarjala se je severna meja, da rešimo zapadno. Optimizem narodne vlade je celo dušil aktivnost drugih.¹ Kolikor je pa bilo vojaške akcije na koroški fronti, ni vladalo enotno poveljstvo in operativno vodstvo je bilo pridržano Ljubljani.²

A ne samó Ljubljana, ki je bila kot središče slovenstva poklicana v prvi vrsti, da dela zanj, tudi Zagreb, kjer je bil sedež Narodnega vijeća, ni dosegel ničesar, ko ga je prosila naša narodna vlada dne 14. novembra, da se zasede severna meja na Koroškem in Štajerskem po južnim Slovanom prijaznih antantinih četah, pri čemer se je določila sledeča črta: Šmohor-Beljak-Celovec-Št. Vid - Velikovec - Št. Andraž - Dravograd - Maribor-Špilje-Radgona-Sv. Gothard. Prav takó je izostala pomoč, ki jo je obljubil slovenskim članom Narodnega vijeća oficialni zastopnik Srbije Milan Pribičević.

¹ General R. Maister, Prvo poglavje koroškega plebiscita. Slovenski Narod, 1922, 231.

² A. Lavrič—Zaplaz, Dopolnilne smernice k zgodovinski skici gen. Maistra glede Koroške. Slovenski Narod, 1922, 235.

Zamudili smo priliko in napravili s tem usodno napako, ki je izvirala deloma iz nedostatka narodno-politične zavesti, deloma iz optimizma nasproti antanti. Slovenstvo, oziroma njegova osrednja pokrajina Kranjska nosi tragično krivdo, da v odločilnem trenutku slovenske zgodovine ni izrabila položaja.

2. Pri mirovni konferenci v Parizu³ smo glede Koroške predlagali sledečo črto: Pontabelj-Šmohor-razvodje med Dravo in Ziljo-Osojske Ture-Šenturška gora-Šentlenska gora-Svinška planina-Golica, t. j. narodnostna meja, kakor so jo označili slovenski in nemški etnografi: Jarnik (1826), Petz (1844), Hain (1846), Froelich (1849), Hermanitz (1850), Czoernig (1851, 1857), Kozler (1864) in Ficker (1869).

Tu je bilo vprašanje: prirodna ali narodnostna meja. Po Cvijiću imamo na Koroškem troje sukcesivnih prirodnih mejá: Karavanke, Dravo in Vrbsko jezero z grebenom Osojnice (Na gorah). Najbolje je, ako se more najti takšna meja, ki zadovoljuje obe načeli: prirodno in narodnostno; kjer je pa voliti med prirodno in narodnostno mejo, tam je treba dati prednost narodnostni, ker prej zavlada prijateljsko razmerje med sosednima državama z neprirodnimi mejami, ako nimata

³ Dr. Lambert Ehrlich, Mirovna konferenca in Jugoslavija. Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1922. Na Prevaljah, 1921.

medsebojnih narodnih zahtev, nego med državama, ki imata sicer prirodne meje, a medsebojne narodne zahteve.

Na Koroškem je prehodno, sporno ozemlje med Slovenci in Nemci. Sklicevanje na zgodovinsko pravo, ki ne računa s procesom asimilacije in se vrača v preteklost, da rekonstruira kolikor mogoče ugodno sedanost, opravičuje Cvijić takrat, ako se more z gotovostjo dokazati, da je bil kakšen narod na svojem zgodovinskem ozemlju nasilno potisnjen v manjšino; zakaj instinkt zatiranega naroda, ako ima zgodovinsko zavest, ne bo priznal nikdar takšnega stanja.⁴

Mi nismo glede Koroške predlagali prvotno nobene izmed onih treh mejá, ki jih omenja Cvijić, marveč smo šli do svoje znanstveno nam priznane meje, sklicujoč se na prirodu, narodnost in zgodovino (Gospodstvo polje). Res je pri tem dvoje. Prvič se je to ozemlje v novejšem času nasilno ponemčevalo, o čemer priča ves naš narodni boj od 1860. leta dalje;⁵ zakaj Celovec n. pr. je štel še 1857. leta 6000 Slovencev poleg

⁴ Granice i sklop naše zemlje. Srpski Književni Glasnik, Beograd, 1920, I., 7. (Govori i članci, II., Beograd, 1921.) Primerjaj tudi: Dr. Jos. C. Oblak, Koroška Slovenija. V Ljubljani, 1919.

⁵ Primerjaj: Dr. Moravski, Slovenski Korotan. V Celovcu, 1919. — Carantanus, Jugoslavija in njene meje. I. Koroška. V Ljubljani, 1919.

3419 Nemcev in bil nekako do 1870. leta središče slovenskega slovstva, kjer so delovali poleg drugih zlasti Anton Slomšek, Andrej Einspieler in Anton Janežič. Po nekem starem računu se v prejšnjih dobah ni umaknil slovenski živelj nemškemu v 100 letih niti za uro hoda.⁶ Dejstvo nasilnega ponemčevanja govori pri revindikaciji v našo korist. V našo škodo pa se izprevrže drugo dejstvo, da med slovenskim prebivalstvom na Koroškem ni dovolj zgodovinske zavesti ali instinkta narodnega zatiranja, kar se je pokazalo pri plebiscitu, o čemer razpravljam pozneje.

Ker nismo ob preobratu zasedli Beljaka in Celovca in se je poznejše naše zasedenje, kolikor ga je bilo, izkazalo kot slabotno, so nas Nemci potisnili na Karavanke, a ob enem so se obrnili za posredovanje na dunajsko ameriškansko komisijo, ki ji je načeloval prof. Coolidge, in ponudili ljubljanski deželni vladi premirje. Udeležili smo se pogajanj v Gradcu leta 1919. in priznali Milesovo komisijo, ki naj bi se po avtopsiji informirala o narodnem položaju na Koroškem. Napravili smo zopet napako s tem, ker nismo pravočasno stavili pogojev, da se morajo slovenski begunci vrniti domov in se mora ozemlje, kjer naj bi se vršilo poizvedovanje, izprazniti od nem-

⁶ »Stiria«, 8. avg. 1848. (Citat po Apihu, Slovenci in 1848. leto.)

ških čet. Naknadno to zahtevo so Nemci odbili. Naš zastopnik Grafenauer je bil optimist, a na drugi strani je bilo težko odkloniti ameriškansko posredovanje, s katerim so nas bili prehiteli Nemci. Milesova komisija ni obšla Ziljske doline ter ozemlja severno od Celovca in Vrbskega jezera, zapadli sneg jo je oviral, da bi bila obiskala gorske vasi, a drugo ozemlje je bilo iz večine zasedeno po nemških četah. Po iniciativi ljubljanske deželne vlade je vlada v Belgradu ugovarjala njeni kompetentnosti in dosegla, da Coolidge ni izrekel rzsodbe, pač pa je z njegovim soglasjem podal Miles ameriškanski delegaciji v Parizu poročilo, po katerem naj bi tvorile na Koroškem demarkacijsko črto Karavanke ter razvodje med Dravo in Mežo. To Milesovo poročilo je postalo odločilno za razvoj koroškega vprašanja, ker so se nanj sklicevali Amerikanci (Wilson) ter bili pod njegovim vplivom tudi Angleži in Francozi. Teritorialna komisija v Parizu je mislila od začetka na Dravo kot mejo, a to ne le na Koroškem, ampak tudi na Štajerskem, kar se je potem opustilo; Slovenci te meje niso mogli sprejeti, ker bi bili morali žrtvovati tudi Kozjak, Slovenske gorice in Prekmurje.

Vrhovni svet v Parizu je po poročilu teritorialne komisije določil Karavanke za mejo (zapadni del Koroškega je spadal pod interesno območje Italijanov, a nam se je priznala Mežiška

dolina z Jezerskim), ob enem se je pa sklenilo, da se dovoljuje v t. zv. celovški kotlini naknadna konzultacija, t. j. ako ljudstvo izreče željo po združenju z Jugoslavijo, imajo velesile pravico, da to upoštevajo.

Ko so Slovenci videli, da ne morejo vzdržati svoje prvotne teritorialne zahteve glede Koroške, so predlagali kompromis: Jugoslavija naj definitivno dobi ozemlje, ki je pozneje postalo znano kot pas A, a drugemu se odpove. Tega nismo dosegli, pač pa je vrhovni svet sklenil, da se v vsej celovški kotlini ob istem času vrši formalni plebiscit pod nadzorstvom mednarodne komisije peterih članov in pod upravo lokalnih oblasti. Niso bili Slovenci tisti, ki so predlagali plebiscit, nasprotno so mu načelno ugovarjali (in ž njimi naša mirovna delegacija), ker se nam je vsiljeval nasproti Avstriji, a odklanjal nasproti Italiji; toda Wilson se ni dal premakniti od svoje misli: plebiscit je bila namreč njegova rešitev koroškega vprašanja.

Ta odločitev vrhovnega sveta je odstranila Karavanke kot mejo in priznala spornost ozemlja, ki mu je dala ime: région de Klagenfurth (poprej bassin de Klagenfurth); ob enem se je opustila ljudska konzultacija in se je določil obvezni plebiscit. Ko nismo mogli doseči, da bi se nam bilo definitivno priznalo ozemlje poznejšega pasa A, dasi se je tudi teritorialna komisija postavila na

naše stališče, smo skušali vsaj preprečiti, da bi se vršil plebiscit v vsej celovški kotlini pod upravo lokalnih, t. j. tedanjih nemških in nemškutarskih oblasti. Potegovali smo se za to, da bi se uvrstila v plebiscitno ozemlje tudi Mežiška dolina z Jezerskim in Baško jezero; zakaj sicer bi bili v manjšini nasproti Nemcem. Dosegli smo toliko, da je Clemenceau na svojo roko izpustil iz mirovne pogodbe besedilo o plebiscitu na Koroškem, a glede mej je bilo Baško jezero na zahodu prisojeno Avstriji, Mežiška dolina z Jezerskim na vzhodu pa Jugoslaviji. Tu sta nam prišla na pomoč ameriški izvedenec Johnson in predsednik teritorialne komisije Tardieu.

Johnson je predlagal Wilsonu kompromis: plebiscitno ozemlje se deli v pas A (južno in vzhodno od Vrbskega jezera z Borovljami, Pliberkom in Velikovcem) ter v pas B (severno od Vrbskega jezera s Celovcem); pas A je pod južnoslovansko, B pod avstrijsko upravo, a v treh mesecih ima prebivalstvo pravico, da se izreče za pridružitvev tej ali oni državi. Vrhovni svet je nato sklenil, da se celovška kotlina deli v pas A in B, kjer se vrši ločeno plebiscit pod nadzorstvom mednarodne komisije in pod upravo lokalnih oblasti.

Slovenci so se morali prilagoditi Wilsonovemu plebiscitu in dosegli vsaj razdelitev celovške kotline na pas A in B; toda zahtevali so, da se ne vrši plebiscit pod upravo tedanjih oblasti.

Za ta načrt je bil pridobljen T a r d i e u. Ko bi bila morala teritorialna komisija izdelati statut za plebiscit pod tedanjo upravo, je pa predlagala, naj pride pas A pod južnoslovansko in pas B pod avstrijsko upravo; toda vrhovni svet je vztrajal pri svojem sklepu, a tudi naša delegacija se ni dala premakniti od svojega stališča, da je predpogoj plebiscita izprememba tedanjega sistema, t. j. nemške in nemškutarske uprave.

V tem času so se vršili v domovini vojaški dogodki, ki so vplivali na razvoj koroškega vprašanja; južnoslovanski vojski se je namreč posrečilo, da je zasedla Celovec, odkoder se ni hotela umakniti kljub ponovni zahtevi vrhovnega sveta in samega W i l s o n a. Na drugi strani je avstrijska delegacija zagovarjala zemljepisno-prometno enoto Koroške, ki je označena po podolžnici Drave v, zahodno-vzhodni smeri; zato je potrebna za vse to ozemlje ista uprava, a za južnoslovanske manjšine, ki bi prišle pod Avstrijo, je dana kompenzacija v nemških naselbinah na Kranjskem in Štajerskem, ki bi pripadle Jugoslaviji. Ne glede na to je pa vendar predlagala avstrijska delegacija, da se ad captandam benevolentiam prilagodi W i l s o n u, plebiscit po občinah v celovski kotlini ter v kanalski, ziljski in labodniški dolini; toda vrhovni svet je novič sklenil, da vztraja pri svoji zadnji odločbi, in naročil petorici zunanjih ministrov, da stavi končne predloge glede koroškega

vprašanja. Teritorialna komisija, ki je dobila plebiscit zopet v presojo, je ponovila svoj prejšnji predlog o ločeni južnoslovansko-nemški upravi, kar je tudi petorica zunanjih ministrov sprejela kljub italijanskemu ugovoru. S slovenske strani se je ob enem delalo na to, da bi bila v plebiscitnem ozemlju Baško jezero in Mežiška dolina z Jezerskim: prvo se je doseglo proti volji Italijanov, drugo ne, ker ne spada v celovško kotlino. Vrhovni svet je nato definitivno sklenil, da se celovška kotlina deli na pas A, ki bodi pod južnoslovansko upravo, in na pas B, ki naj ga upravlja Avstrija; v pasu A se vrši plebiscit tri mesece po uveljavljenju mirovne pogodbe z Avstrijo, a v pasu B tri tedne pozneje, ako se pas A izreče za Jugoslavijo.

3. Zakaj smo izgubili koroški plebiscit? Med vzroki navaja C vijić napako, ker sta bili iz pasa A izločeni dve slovenski pokrajini (Jezerško in Mežiška dolina), a nasprotno so mu bile pridružene pokrajine severno od Drave, kjer prevladujejo Nemci in ponemčeni Slovenci.⁷ Kakor smo videli, se je naša delegacija trudila, da bi bili omenjeni slovenski pokrajini v plebiscitnem ozemlju; na drugi strani moramo pa zopet reči, da je Mežiška dolina industrialna in da so po Rennerjevi trditvi vprav industrialni kraji v pasu A,

⁷ Granice i sklop naše zemlje, I. c.

kakor Borovlje, Pliberk in Velikovec, s svojimi socialističnimi glasovi odločili proti nam.⁸

Saint-germainška mirovna pogodba se je izpremenila v nekaterih točkah. Veleposlaniška konferenca v Parizu je namreč sklenila, da se mora odpraviti demarkacijska črta med pasoma A in B, ker je smatrala celovško kotlino kot celoto, dasi sta bila po mirovni pogodbi pasa A in B posebni plebiscitni ozemlji. Ker Amerika ni poslala svojega zastopnika v plebiscitno komisijo, kar se ni ujemalo z določbo mirovne pogodbe, se je odzela našemu delegatu (seveda tudi avstrijskemu) glasovalna pravica, češ, da bi bila sicer plebiscitna komisija, ki je štela štiri člane (Anglija, Francija, Italija in Jugoslavija za pas A, oziroma Avstrija za pas B) v neprijetnem položaju pri odločanju, ker se je glasovalo z večino glasov.

Ljubljanska deželna vlada je ugovarjala odpravi demarkacijske črte, poudarjajoč, da je od tega vprašanja odvisen uspeh plebiscita in s tem ugled države: nepovoljen plebiscit bi usodno vplival tudi na rešitev jadranskega vprašanja. Temu mnenju se je pridružil tudi delegat Cvijić in opozarjal, da je pogoj uspešnemu plebiscitu v pasu A demarkacijska črta: amputacija Slovenije tudi na tej strani, kakor se to zgodi na zapadu, utegne

⁸ Prim. Slovenec, 1920, 238.

imeti nepovoljen vpliv na hitro in pravilno konsolidiranje države. Osrednja vlada v Belgradu je po svoji delegaciji zamen ugovarjala odpravi demarkacijske črte. Tolažili so nas, da s tem ni izpremenjena določba saint-germainске mirovne pogodbe, ampak se je samó odredilo postopanje, kakó se bo dal plebiscit najbolje izvršiti; da ostaneta i nadalje v pasu A administracija in žandarmerija v naših rokah, a v pasu B v avstrijskih; da bo plebiscitna komisija preprečila vsako agitacijo, ki bi vplivala na svobodo glasovanja v pasih A in B; da je v našo korist, ako sprejmemo odločbo veleposlaniške konference v Parizu, ker s tem okrepimo moralno svoj položaj, ki ga že uživamo zaradi svojega primernege vedenja nasproti Italiji. Ljubljanska deželna vlada se je upirala in opozarjala, da ne gre verjeti antantinim obljubam in da je ljudstvo navdušeno, dokler vidi zaslombo v naši državi. Ker bi bilo kmalu prišlo do tega, da bi bila plebiscitna komisija pretrgala svoje delo in odšla, se je nató dosegel sporazum, da se je dovolil svobodni promet med obema pasoma pod določenimi pogoji, ki so se pa izkazali pri praktičnem izvajanju kot škodljivi za nas.⁹ Plebiscitna komisija je zamenjala pojem »pasa« (zone) s pojmom »ozemlja« (région), da so dobili tudi mnogi prebivalci pasa B

⁹ Dr. Gregor Rožman, Koroški plebiscit. Čas, 1921, 1.—2.

volilno pravico v pasu A; suspendirala je državno nadzorstvo nad veleposestvi, ki so spadala pod agrarno reformo; dovolile so se naknadne reklamacije v celoti itd.; končno so se vršile pri glasovanju nepravilnosti.

Vse to so zunanji vzroki, da smo izgubili koroški plebiscit. Poiskati je treba še notranje, ki so omogočali in pospeševali učinek zunanjih.

Prebivalstvo Koroškega ni po narodnosti jasno odločeno. Poleg Slovencev in Nemcev (v pasu A jih je malo, a v pasu B več) z nemškutarji, ki so Slovenci po rojstvu, a po mišljenju naklonjeni Nemcem (t. zv. deutsch-freundliche Slovenen), so tu še omahljivci, ki kolebajo sem in tja ter niso zavestno ne pri tej, ne pri oni skupini: ti tvorijo most med Slovenci in nemškutarji. Da se je mogla ustvariti takó močna plast nemškutarstva in omahljivstva na Koroškem, temu sta bili vzrok dve okolnosti.

Predvsem je pospeševala to posebnost zemljepisna lega Koroške, ki je po nad 2000 m visokem gorovju Karavank (s tremi strmimi prelazi Koren, Ljubelj, Jezersko, a od 1906. leta z železnico) ločena od Kranjske, središča slovenstva. Koroški Nemci so vedno poudarjali zemljepisno in gospodarsko enoto svoje dežele ter s tem utrjevali pokrajinsko-zgodovinsko skupnost ondotnega prebivalstva. Poleg tega je prihajala zlasti z ustavno dobo do uveljavljanja politična in gospodarska moč nem-

štva, ki je slabila in izpodrivala slovenski živelj v politični in sodni upravi, šolstvu in cerkvi, agrikulturi in industriji, prometu in trgovini.¹⁰ Ali je potem čudo, da se je slovenski kmet, delavec, obrtnik in uradnik pred realno sedanjostjo vedno bolj odtujeval svojemu rodu in jeziku, da je bledel v njem spomin zgodovinske zavesti slovenstva? Zaradi političnega in gospodarskega pritiska — pravi Cvijić — imajo koroški Slovenci strah pred Nemci, da ne morejo lahko najti zaupanja vase; dobro se pa drži duhovščina, ki se s svojim načinom življenja, ker ni bogata, ne oddaljuje od ljudstva, čigar koristi in potrebe iz dnevnega občevanja najbolj umeva, dasi se na škodo tudi med njo zajeda črv strankarske politike.¹¹

Način glasovanja pri plebiscitu bi sploh moral biti po Cvijiću drugačen: glasovalo naj bi se za narodnost in vsaki državi bi se pridružile one občine, kjer bi imela njena narodnost večino. Ako bi se bilo n. pr. na Koroškem namesto za Avstrijo ali Jugoslavijo glasovalo za Nemce ali južne Slovane, mislijo nekateri, da bi bili mnogi Slovenci glasovali drugače: nepoučeni namreč, da pride Avstrija končno k Nemčiji, so oddali svoje glasove za avstrijsko upravo, ki so je bili vajeni.¹²

¹⁰ Primerjaj: Dr. Moravski, I. c.; Carantanus, I. c.

¹¹ Koroški plebiscit. Nova Evropa. Zagreb, 1920.
I., 1. (Govori i članci, II., Beograd, 1921.)

¹² Granice i sklop naše zemlje, I. c.

Odločitev po občinah so zahtevali Poljaki za plebiscit v Šleziji; zato so tudi nekaj ozemlja dobili, dasi so sicer pri glasovanju ostali v manjšini. Slovenci so odbili takšen način odločitve za Koroško, ker so računali s tem, da bodo Velikovec in občine južno od Celovca glasovale za Nemce ter bi bila teritorialna kontinuiteta med zgornjim Rožem in Podjunsko dolino v pasu A pretrgana, kar se je pri plebiscitu tudi zgodilo.

Upoštevanja vredna je Cvijićeva opomba glede glasovanja po narodnosti. Pri nas naj bi bila to slovenska narodnost. Zaradi zemljepisno-zgodovinskih razmer se je bila ustvarila v koroškem ljudstvu duševnost, ki ga je nagibala k stari avstrijski upravi in ga odvrčala od nove južnoslovenske, zlasti še, ker ta ni bila brez napak, dasi je del pomanjkljivosti šteti na račun prehodnosti. Iz poročil slovenskih zaupnikov¹³ posnemam, da so se prebivalci pritoževali n. pr. zaradi carine na potreščine, glede postopanja vojaštva, zaradi zamenjave denarja 1 : 4, glede prometa, poudarjajoč neutrpljivost Beljaka in Celovca. Nemci so uspešno agitirali z razlogom, da je Jugoslavija identična s Srbijo, ki je bojevita država; zakaj Cvijić n. pr. s ponosom poudarja, da so Srbi pravi vojni in vojaški narod, da so vedno to bili i v najtežjih

¹³ Ivan Rozman, Naša bol. V Ljubljani, 1922. Uporabljal sem tudi dokumente, ki se navajajo v tem spisu.

turških časih ter da se junaštvo in vojevanje vršita brez prenehanja že nekoliko stoletij, česar v tej meri ne more pokazati noben krščanski balkanski narod.¹⁴

Koroški plebiscit dne 10. oktobra 1920. leta smo izgubili z 41% proti 59%; nemških glasov je bilo 22.025, a naših 15.278. Po večini sta glasovala za Jugoslavijo gorenji Rož in Podjunska dolina, proti pa velikovski okraj in dolnji Rož. Na podlagi tega rezultata v pasu A je odpadlo glasovanje v pasu B in vsa celovška kotlina se je prisodila Avstriji.

IV.*

Srbski kritik razpravlja dalje: Lahko-mišljeno pripravljani in izvedeni koroški plebiscit je imel čisto prirodno za posledico r a p a l l s k i d o g o v o r. Slovensko javno mnenje, ki so se mu pridružili nekateri resni zagrebški politiki, je zvrčalo tudi za ta neuspeh krivdo na srbsko diplomacijo, zlasti na P a š i ć a; toda krivi so edino Hrvati in Slovenci: ti drugi morebiti še v večji meri nego prvi.

W i l s o n o v a pomoč je bila gotovo naš najbolj aktivni politični račun. Nasproti londonskemu

¹⁴ Geografski i kulturni položaj Srbije. Govori i članci, II., Beograd, 1921.

* Izšlo je v »Novih Zapiskih«, 1922, str. 185—195.

dogovoru smo mogli postaviti poleg žrtev srbskega naroda edino Wilsonovo prijateljstvo, njegovih 14 točk in zlasti njegovo mejno črto spornega ozemlja; zakaj boje Hrvatov in Slovencev ob Soči so izrabljali Italijani v svoje namene.

Italijani so odlagali končni dogovor z Jugoslavijo v pričakovanju, da izgine ameriška pomoč iz političnih računov južnih Slovanov. Slovenci in Hrvati namreč niso mislili na ameriške volitve in morebitno izpremembo političnega položaja; zato so bili še zadovoljni z zavlačevanjem Italijanov. Edini, ki je računal s to možnostjo, je bil Pašić, tisti Pašić, ki so ga slovenski voditelji v »Slov. Narodu« in po časnikih skoro vseh strank v drugi polovici 1919. leta takó grdo napadali kakor poprej gotovo nobenega avstrijskega ministra. Podobno, dasi ne takó nesramno, se je vedel hrvaški tisk.

Ko je Pašić, ki ima največ zaslug, da se je povzdignila Srbija do južnoslovanskega Piemonta, odkoder nam je končno prišlo osvobojenje in združenje, spoznal nevarnost, ako bi Wilson ne bil več predsednik Združenih držav, je začel pospeševati vprašanje dogovora z Italijo. Pod njegovim vplivom sta izposlovala Clemenceau in Lloyd George, da je italijanski ministrski predsednik Nitti v začetku 1920. leta predložil naši vladi sporazum na podlagi

Wilsonovega načrta o samostojnosti Reke pod nadzorstvom Lige narodov, pri čemer bi bili odstopili otoke Lošinj, Vis in Pelagruž ter koridor ob istrski obali do Reke, a nam bi bili ostali Idrija, Postojna, Snežnik in železnica Št. Peter-Jurdani, ako že ne vsa proga Št. Peter-Reka. Pašić je priporočal v Parizu in Belgradu, da sprejmemo ta načrt; toda Trumbić, Hrvati in Slovenci (med njimi zlasti oba slovenska člana centralne vlade) niso hoteli o tem ničesar čuti.

Zamujena je bila prilika za povoljno rešitev tega vprašanja. Padel je Nitti, propadel je Wilson pri volitvah — vprav po pričakovanju italijanske diplomacije. Nesrečni plebiscit na Korškem je zelo oslabil naš položaj pri antanti: Clemenceau in Lloyd George sta zaradi naše trme izgubila vsako voljo, da kakor koli posredujeta za nas. To izprembo je porabil Sforza, da je pozval naše delegate v Rapallo, naznanivši naši vladi, da izvede v soglasju z Anglijo in s Francijo londonski pakt, ako mi odbijemo njegovo ponudbo. Ker je Pašić vedel, kaj to pomenja, ni hotel iti v Rapallo, da podpiše katastrofalni dogovor, dočim je sam poprej pripravljaval ob danih okolnostih naj-

bolj povoljno rešitev jadranskega vprašanja.

Slovinci so valili vso krivdo za rapallski dogovor na Pašiča in se hudovali na vlado, zakaj ni poslala k dogovarjanjem z Italijani nobenega Slovenca. Naivnost! Po nesrečnem koroškem plebiscitu je prišlo na dnevni red vprašanje železnice Jesenice-Podbrdo. Ako bi bil med našimi delegati tudi kak zastopnik slovenskega naroda, ki ga Italijani tako sovražijo, bi bili mogli izgubiti še radovljiški okraj, t. j. Bled in Bohinj: poleg rojstnega kraja pesnika Gregorčiča še rojstni kraj njih največjega pesnika Prešerna!

1. Ob izbruhu svetovne vojne je ostala Italija nevtralna po prizadevanju nemškega poslanika Bülowa, ki je skušal pripraviti Avstro-Ogrsko do čim večjih koncesij, dokler se ni 26. aprila 1915. leta sklenila t. zv. londonska pogodba,¹ po kateri je prešla Italija od dotedanje trozveze na stran antante. Sicer sta imeli Francija in Rusija s početka pomisleke glede teritorialnih zahtev Ita-

¹ Ferdo Šišić, Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu. Zbirka akata i dokumenata. Zagreb, 1920.

lije na Jadranu; toda slab vojni položaj na nemško-avstrijsko-ruski fronti, zapora Anglije, neuspeh v Dardanelah ter delna popustitev Italije na korist Srbije in Črne gore so privedli do podpisa londonske pogodbe.

Po členu 4. londonske pogodbe naj bi bila Italija dobila Tirolsko do Brennerja, Trst, Goriško-Gradiščansko, notranjski del Kranjskega, t. j. črto Idrija-Snežnik, ter Istro s Cresom in Lošinjem, a po členu 5. tudi severno Dalmacijo, t. j. ozemlje Zader-Šibenik z otoki Pag, Vis, Hvar, Korčula, Lastovo, Mljet itd., dočim bi bila pripadala Hrvaški Reka s primorjem ter z otokoma Krk in Rab, Srbiji in Črni gori pa dalmatinsko obrežje od rtiča Ploče do reke Drima z otokom Brač ter s pristanišči Spljet, Dubrovnik, Kotor, Bar, Ulčinj in Sv. Ivan Medovanski.

Londonska pogodba je bila namerjena proti Avstro-Ogrski in vsebovala v prvi vrsti slovensko-hrvaško ozemlje; toda po trditvi italijanskega ministrskega predsednika Bosellija, ki je bil ob enem predsednik društva »Dante Alighieri«, iz 1916. leta ni bil to vojni smoter Italije, marveč podlaga za njene daljnje aspiracije.²

Londonska pogodba je bila tajna iz razlogov »vojne strategije«, kakor je poudarjala Wilsonu

² Jov. N. Tomić, Jugoslavija u emigraciji. Beograd, 1921.

spomenica angleškega in francoskega ministrskega predsednika Clemenceaua in Lloyd Georgea 1920. leta. Wilson je nasprotno s svoje strani ugovarjal upravičenosti tega razloga, da se je prikrival londonski dogovor ameriški vladi, ki je bila tesno združena s podpisniki ter prinašala za skupni namen neomejeno pomoč in neizmerne stroške.

Londonska pogodba je vsebovala izključitev Avstrije od Jadrana, da na njeno mesto postavi Italijo, ter prisojala ostalo jadransko obrežje Hrvaški, Srbiji in Črni gori.

Italija je sklenila z Anglijo, Francijo in Rusijo londonsko pogodbo, ne da bi bila obvestila svojo zaveznico Srbijo, ki ji je antanta leta 1915. kot kompenzacijo ponujala Spljet in Dubrovnik, Bosno in Hercegovino ter Srem in Bačko.³ Srbija je bila izjavila v narodni skupščini v Nišu 1914. leta, da je postala svetovna vojna «ob enem borba za osvobojenje in združenje vseh nesvobodnih bratov Srbov, Hrvatov in Slovencev».⁴ Glede antantne kompenzacije je zahtevala še zahodni del Banata, Hrvaško z Reko ter slovenske dežele pod pogojem, da se jim prizna pravica samoodločbe.⁵

³ Milan P. Gjorgjević, Srbija i Jugosloveni za vreme rata 1914—1918. Beograd, 1922.

⁴ Ferdo Šišić, Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.—1919. Zagreb, 1920.

⁵ Milan P. Gjorgjević, l. c.

Nasprotno pa trdi Supilo, da so mu povedali v Londonu, da je bil Pašić zadovoljen, ko so mu bili ponudili v Petrogradu 1916. leta Bosno in Hercegovino, Vojvodino in del Slavonije.⁶

Nekateri hrvaški politiki so osnovali 1914. leta v Rimu »Hrvaški odbor«, iz katerega je leta 1915. nastal »Jugoslovanski odbor« v Londonu, ki je štel za člane tudi nekaj Slovencev. Njegov program je bil, da se združi vse južnoslovansko ozemlje v enotno neodvisno državo, s čimer je nasprotoval londonski pogodbi, t. j. italijanskim zahtevam glede Jadrana. »Jugoslovanski odbor« je odobral s početka, da se je slovensko-hrvaško ljudstvo borilo ob Soči — ne za Avstrijo, marveč zase, ker ni smatralo Italije za zaveznico našega naroda, ampak za špekulantinjo in grabljivko.. S tega stališča se »Jugoslovanski odbor« s početka ni ujemal z Masaryk-Beneševovo akcijo, da bi se namreč Slovenci in Hrvati udajali na soški fronti Italijanom; zato je tudi vladalo med njimi in Čehi hladno razmerje.⁷

Med Srbi na eni ter Hrvati in Slovenci na drugi strani sta se pojavljali različni politični koncepciji. Mednarodno se je upoštevala pač samo Srbija kot zaveznica antante in se je kot takšna potegovala, da združi pod svojim imenom Hrvate in

⁶ Jov. N. Tomić, l. c.

⁷ Franko Potočnjak, Rapalski ugovor. Zagreb, 1921.

Slovence. Ti pa so delovali na to, da se združijo Srbi, Hrvati in Slovenci v skupno državo južnih Slovanov (Jugoslovanov). Glede vprašanja združenja ni bilo razlike, nesoglasje je bilo glede oblike ali načina združenja: tu Srbija — tam Jugoslavija. Odsev teh dveh različnih naziranj je bilo tudi postopanje srbskega zbora v Odesi s hrvaško-slovenskimi prostovoljci.⁸

Dne 20. julija 1917. leta se je po daljšem dogovarjanju dosegel sporazum med srbsko vlado in »Jugoslovanskim odborom« s t. zv. k r f s k o d e k l a r a c i j o , ki je naš prvi državotvorni akt, zahtevajoč vse naše ozemlje v eni državi, kjer je pa glede oblike združenja zmagalo srbsko stališče, čeprav ne popolnoma. Krfska deklaracija je bila namerjena proti londonskemu dogovoru; toda praktične posledice iz tega dejstva niso bile izvajane od srbske vlade, kar navajam pozneje. Na drugi strani pa tudi »Jugoslovanski odbor« ni ostal na svojem prvotnem stališču glede Italije in je pod angleškim vplivom sklenil 1918. leta znani rimski pakt, na čigar podlagi je sam pomagal razbijati soško fronto, ne da bi bil zahteval zase konkretne določbe in zagotovitve, dasi je postal takrat jeziček na tehtnici.⁹ Z rimskim paktom ni bil londonski dogovor niti formalno niti meri-

⁸ Franko Potočnjak, Iz emigracije, II. Zagreb, 1919. — Jugoslavija (Petrograd), 1916./17., števil. 5—8.

⁹ Obširneje o tem glej II. poglavje!

torno omajan, še manj seveda razveljavljen: to je bila diplomatska poteza Italijanov brez realne kompenzacije za nas.

Res je sicer, da je po rimskem paktu antanta ob enem z Ameriko izražala simpatije za naše narodne zahteve; toda naših prostovoljcev ni priznala kot zavezniško vojsko in ne »Jugoslovanskega odbora« za našega zastopnika v tujini, ker se temu ni upiral samó *Sonnino*, ampak tudi *Pašić*. Ali bi nam bilo to priznanje koristilo?

Politični položaj ni bil jasen, ker sta bili centralni državi dolgo časa zmagoviti in antanta z Ameriko vred ni hotela čuti o razpadu Avstro-Ogrske. V smislu izjav *Wilsona* in *Lloyd Georgea* iz leta 1918. o avtonomiji avstro-ogrskih narodov bi se bil *Pašić* zadovoljil z delno rešitvijo (vsaj z reparacijo berlinske pogodbe glede Bosne in Hercegovine), ako bi bili takrat Nemčija in Avstro-Ogrska pripravljeni za mir, ter je zavračal zahtevo »vse ali nič«, češ, da dober oče osvobaja toliko svoje dece, kolikor more, a drugo, ko pride zopet ugodna prilika, kar nam dokazuje primer Italije in Nemčije.¹⁰ Na drugi strani pa so zasedli Italijani ob polonu Avstro-Ogrske tudi s soglasjem srbskega poslanika *Vesnić*a v imenu antante po londonskem dogovoru pripadajoče jim slovensko-hrvaško ozemlje,, ki se je smatralo za

¹⁰ Milan P. Gjorgjević, l. c.

sovražno, ker nismo bili priznani kot vojni zavezniki.

2. Ko smo se avstro-ogrski južni Slovani dne 1. decembra 1918. leta združili s Srbijo in Črno goro v eno državo, smo tudi pri mirovni konferenci v Parizu imeli enotno zastopstvo, dasi je antanta, zlasti Italija, delala razliko med Srbi ter Hrvati in Slovenci. Sam predsednik mirovne konference C l e m e n c e a u nam je 1920. leta očital, da je bila Srbija od početka vojne na strani antante, a mi da smo bili proti njej, sploh je govoril o naši državi kot Srbiji, nakar mu je T r u m b i ć poleg drugega omenil, da so avstro-ogrski južni Slovani ostajali v italijanskem ujetništvu, ker jih Italijani niso hoteli uporabljati za prostovoljce, dasi so se jim v ta namen sami ponujali.

Ko je prišel W i l s o n v Evropo, je s početka označeval Sočo kot italijansko - južnoslovansko mejo. Že v Ameriki je bil nanj vplival v tem smislu Hrvat dr. H i n k o v i ć, ki je tam deloval poleg Čeha M a s a r y k a in Poljaka P a d e r e w s k e g a.¹¹

Na drugi strani pa rimski pakt ni načelno odklanjal italijanske zahteve glede našega ozemlja. Predsednik »Jugoslovanskega odbora« dr. T r u m b i ć je videl tedaj v Italiji »krepko materialno in moralno oporo«; italijanska vojska se je

¹¹ Franko Potočnjak, Rapalski ugovor. Zagreb, 1921.

po njegovi sodbi borila tudi »za emancipacijo in svobodo južnoslovanske rase«; priznaval je Italiji nasproti Wilsonu Gonico, Pulj in Trst. »Corriere della Sera« je pisal, da je mnogo Hrvatov in Srbov priznavalo italijanske pravice do Trsta in velikega dela Istre, čeprav tega glede na Slovence niso izražali odkrito. Enako je poročal o tem angleški list »Times«. ¹² Angleži in Francozi so nam svetovali popustljivost nekako v smislu t. zv. Wilsonove črte; zakaj v antantinih, zlasti angleških krogih se je že 1914. leta govorilo o Julijskih Alpah in sredini Istre kot italijansko-slovanski črti.

Naša delegacija je naprej predlagala za vse ozemlje Wilsona kot razsodnika, dočim so bili Slovenci proti temu z utemeljevanjem, da ni vse ozemlje sporno; vendar je bila s tem postopanjem izražena načelna misel, naj jadransko vprašanje reši mirovna konferenca, oziroma njen član Wilson, ki ni bil vezan po londonski pogodbi: mirovna konferenca naj bi bila prevzela pred zgodovino tudi odgovornost za izvršitev londonskega pakta, ki so ga antantini državniki sklenili brez nas in proti nam. Značilno je bilo, da je vrhovni svet obravnaval jadransko vprašanje na italijanski predlog sam, t. j. ne da bi ga bil dal strokovnjakom

¹² Šop dokumentarničnih izjav prinaša zlasti Potočnjakov spis: Iz emigracije. I. V Zagrebu, 1919.

v podrobnejše preučevanje, kakor je sicer delal pri drugih prilikah.

Ker je *Sonnino* odklonil razsodišče, smo mi na to predlagali plebiscit, a Italijani niso hoteli razpravljati z zastopniki Hrvatov in Slovencev, zahtevajoč še Reko ter junctam med sklepanjem miru z Nemčijo in rešitvijo jadranskega vprašanja. *Wilson* bi bil rad rešil jadransko vprašanje pred svojim odhodom nazaj v Ameriko v smislu kompromisa: Italiji Trst — Jugoslaviji Reko in sicer z utemeljitvijo, da so se izpremenile politične prilike, ker so z razpadom Avstro-Ogrske, proti kateri je bila namerjena londonska pogodba, nastale nove države, ki je treba ž njimi postopati na podlagi narodne pravice in svobode. *Orlando* je pa odgovoril, da zahteva Reko na podlagi *Wilsonovega* načela o samoodločbi narodov, ker se je tamošnje prebivalstvo izreklo za Italijo. Grozilo se je z vojno Jugoslaviji, a končno je po amerikanskem prizadevanju prišlo do pogajanj med Italijani in nami. Tu se je pojavila misel t. zv. *vmesne države* (état tampon).

3. *Wilsonov* nastop proti londonski pogodbi je bil poskus, da se reši vsaj nekaj slovensko-hrvaškega ozemlja; zakaj tudi *Wilsonova* črta je žrtvovala Italiji goriške, tržaške in zapadno-istrske južne Slovane, v prvi vrsti Slovence. Še več: *Wilson* je soglašal, da se ustvari med

Italijo in Jugoslavijo neodvisna reška država pod Ligo narodov.

Mi smo načelno sprejeli Wilsonovo črto; toda odklanjali smo italijansko suvereniteto vzhodno od te črte, dasi smo bili tudi pripravljene na kombinacijo z vmesno državo pod določenimi pogoji. Dočim se je umikal Wilson in za njim mi, so prihajali Italijani z novimi zahtevami, ki sta jih podpirali Anglija in Francija. Takó se je rešitev jadranskega vprašanja zavlačevala, dokler ni dosegla viška po padcu Orlando in Sonnina za Nittijevega ministrstva.

Amerika, Anglija in Francija so se sporazumele in v skupni spomenici z dne 9. decembra 1919. leta označile Italiji svoje stališče glede jadranskega vprašanja v tem smislu, da so se izrekle za Wilsonovo črto do Labinja, za vmesno državo Reko pod Ligo narodov in za druge italijanske ugodnosti, kakor odstop nekaterih kvarnersko-dalmatinskih otokov, suverenost Zadra pod Ligo narodov, a v carinski zvezi z Jugoslavijo, mandat za upravo albanske države, posest Valone in nevtralizacijo otokov.

Na to spomenico smo predlagali mi plebiscit za vse sporno ozemlje, oziroma Wilsonovo črto od Julijskih Alp do Raše, ako bi se plebiscit odklonil; za Reko in Zader avtonomijo pod nadzorstvom Lige narodov ter za Albanijo popolno neodvisnost v mejah londonske konference iz 1913.

leta, oziroma za Jugoslavijo drimsko dolino s Skadrom, če bi se Albanija delila. In Italija? Nitti je izkoristil Wilsonovo odsotnost ter pridobil Anglijo in Francijo, da sta dne 14. januarja 1920. leta izpremenili decembrsko spomenico takó-le: mesto Reka kot corpus separatum postane svobodna država pod Ligo narodov z lastnim diplomatičnim zastopstvom, a luka z železnico bi pripadala Ligi narodov (po prvotnem načrtu naj bi bilo mesto Reka pod italijansko suvereniteto, kar se je potem opustilo); Wilsonova črta se razširi do Senožeč ter med Reko in Italijo se ustvari teritorialna zveza; Zader naj bi bila svobodna država pod Ligo narodov z lastnim diplomatičnim zastopstvom; Italija dobi poleg Valone mandat za upravo albanske države, a nam bi se odstopila drimska dolina, ki bi ji morali dati avtonomijo. Anglija in Francija sta nam nató dne 20. januarja 1920. leta stavili ultimat: ali sprejmemo ta izpremenjeni predlog ali pa se uveljavi londonska pogodba. Clemenceau nas je opozarjal, da ostane potem albansko in črnogorsko vprašanje in suspensio, ter nam očital, da nismo ves čas obravnav glede Jadrana podali svojih predlogov, na kar mu je odgovoril Trumbić, da smo bili dotlej samó enkrat pozvani pred vrhovni svet 1919. leta.

Naša delegacija je bila po navodilu svoje vlade pripravljena dovoliti sledeče koncesije: mesto

Reka kot *corpus separatum* postane svobodna država pod Ligo narodov, ki bi imela tudi njeno diplomatično zastopništvo, a luka z železnico bi bila last Lige narodov pod upravo naše države; meja med Italijo in Jugoslavijo se določi z *Wilsonovo* črto brez Senožec ter teritorialne zveze med Reko in Italijo; mesto Zader pride kot svobodna država pod Ligo narodov, ki ji pripada tudi diplomatično zastopništvo; glede Albanije naj velja določba o njeni neodvisnosti iz 1913. leta brez vmešavanja kakšne tuje države, sicer pa se odstopi državi S. H. S. severna Albanija z avtonomijo; vsi otoki naj bodo demilitarizirani, a Italiji se prepustita Lošinj in Pelagruž brez Visa; varstvo južnoslovanskih državljanov v Italiji glede njih jezika, narodnosti, gospodarskega in intelektualnega razvoja naj velja enako kakor se priznava dalmatinskim Italijanom pravica do opcije italijanskega državljanstva, ne da bi se morali zato izseliti z ozemlja S. H. S.

Na *Clemenceaujevo* željo je podala naša vlada nov odgovor, da se podvrže razsodišču ali plebiscitu in da angleško-francoskega predloga sicer ne more sprejeti v celoti, a je pripravljena za pogajanja. Proti ultimatu je pa nastopil tudi *Wilson*, očitajoč januarskemu načrtu, da je brez vednosti in odobritve Amerike v bistvenih točkah izpremenil skupno stališče v decembrski spomenici, ker je z dovolitvijo lastnega diploma-

tičnega zastopstva pripravljaj italijansko suvereniteto nad Reko, ker je priznaval Italiji vso Istro ob enem s teritorialno zvezo do Reke in delil Albanijo med tri države; edino temu se Amerika ni protivila, da se vmesna država v sporazumu z Italijani in južnimi Slovani omeji samó na mesto Reko kot *corpus separatum* pod Ligo narodov.

Angleško-francoski ultimat se ni izvršil, marveč je prišlo do direktnih pogajanj med nami in Italijani za Nittija, ki naj bi se bila dokončala v San Remu.¹³ Italijani so predlagali dvoje rešitev, oziroma osnov za razgovore: ali suverenost nad Reko brez teritorialne zveze z Istro ali pa teritorialna zveza z Istro, ako ne pride Reka pod Italijo. Naš zunanji minister dr. Trumbić je zamudil priliko, ko se ni odzval pogajanjem v San Remu; zakaj med tem se je v Italiji izpremenilo javno mnenje, da so zlasti vojaški krogi soglašali z rešitvijo, kakor jo je predlagala decembrska spomenica, pod pogojem, da se dovolijo na korist Italiji nekateri popravki, s čimer je bil zadovoljen tudi Nitti. Ako nismo hoteli reške vmesne države, ki jo je vsebovala decembrska spomenica, smo se morali pogajati na podlagi italijanskih predlogov; toda Nittijevo ministrstvo je padlo, na kar sta sklenila Vesnić in Trumbić dne 12. no-

¹³ Dr. Otokar Rybář, Sadašnje stanje Jadranskega pitanja. *Obzor*, 13. V. 1920.

vembra 1920. leta rapallsko pogodbo z ministrstvom Giolitti-Sforza. Odstopili smo Goriško-Gradiščansko, Trst, vso Istro z notranjskim delom Kranjskega (črta Idrija-Snežnik) ter otoke Cres, Lošinj, Lastovo in Pelagruž; mesto Reka je postala neodvisna država, a Zader je prišel pod italijansko suvereniteto. Slovenci smo postali državljani Jugoslavije, Italije in Avstrije...

To bi bila kratka zgodovina jadranskega vprašanja, ki dokazuje, da je bila rapallska pogodba končni člen v razvoju dogodkov kot posledica italijanskega imperializma, srbske politike in rimskega pakta.

V.

Svojo kritiko slovenske politike sklepa dr. Milovan Pravdica s sledečimi izvajanji:

Ako primerjamo aktive slovenske politike (med katerimi se zlasti odlikuje postopanje Kreka in Korošca ob majniški deklaraciji) z njenimi pasivi (koroški plebiscit in rapallski dogovor), potem se pokaže premoč pri pasivih.

Slovenski narod je zaslužil, da bi imel boljše politične voditelje, ki mu jih da, kakor upamo, dosežena samostojnost, dasi današnje prilike tega še ne kažejo. Mnogi slovenski vodje, med njimi, žal, tudi dr. Korošec, se boré z izmišljenimi grdobami, s srbsko nadvlado, kakor bi se mlajši brat moral bati starejšega zató,

ker je starejši. Ker so se poprej Slovenci bojevali z Nemci in Italijani ter z neprijateljsko vlado, so si sedaj ustvarili novo nevarnost samó zato, da se morejo s kom boriti po svoji navadi. Kakšna zaslepljenost!

Mladi slovenski politiki zopet mislijo, da vse vedo najbolje in se navdušujejo za vsako romantično pustolovščino n. pr. za Korfantija. Zato so zamerjali Belgradu, da se ni dvignil na Koroškem, a njih lastno korfantijstvo na Koroškem, ki so ga v sporazumu z ljubljansko deželno vlado začeli 1919. leta, se je žalostno končalo, da je moral srbski vojak popravljati, kar so oni zakrivali. Naj prepuščajo boj za osvobojo južnih Slovanov preizkušeni srbski diplomaciji!

Mlajši slovenski politiki jako radi govoré o »neplodnem vseslovanstvu«, s čimer zatajujejo tudi Prešerna, ki je veroval v »vseslovanstvo« in se izražal v tem smislu. Danes je jasno i za slepca, da bi bila antanta premagana, ako bi ne bilo Rusije. In da je Rusija nastopila za malo Srbijo, to je bila zasluga »vseslovanske« ideje. Bethman-Hollweg je dve leti pred svetovno vojno govoril o boju med germanstvom in slovanstvom. Zmagalo je slovanstvo. Ako Rusija danes nima te vloge, ki bi ji pripadala, je temu kriva njena revolucija. Ko pa zopet stopi Rusija v zvezo velikih držav, oživi tudi »vseslovanstvo« še bolj

krepko in da ne bo neplodno, za to se pobrigajo v bodočnosti slovanske države namesto slovanskih posameznikov preteklosti.

Južnega slovanstva ne pojmem v smislu srbstva, ampak kot sintezo vseh štirih narodnih skupin: Slovencev, Hrvatov, Srbov in Bolgarov. Politična oblika te sinteze je federacija, v kateri uživa vsak del svojo avtonomijo. Združeno južno slovanstvo pa najde svoje oporišče v Rusiji: v svobodni, socialni Rusiji, ki se pravkar poraja pred nami v velikih bolečinah, da nam pokaže novega človeka v družbeni skupnosti.

O vseh teh vprašanjih ne razpravljam podrobneje, marveč opozarjam na študijo »Jugosloveni, Slovani in Jugoslovani«, ki je izhajala v »Novih Zapiskih« in izšla tudi v ponatisku.¹ V njej je izražen kulturno-politični program, kakor je utemeljen v naši prirodi, zgodovini in življenju.

¹ Dr. M., Jugosloveni, Slovani in Jugoslovani. V Ljubljani, 1922.

VSEBINA.

	Stran
Uvod	3
A. Življenjepisi.	
Masaryk	7
Dr. Janez Evangelist Krek	19
Dr. Anton Mahnič	22
Luka Svetec	24
Dr. Ivan Šusteršič	27
Dr. Ivan Tavčar	31
B. Za Jugoslavijo.	
Slovenski proletariat in južnoslovansko vprašanje	37
Iz politične zgodovine slovenskega socia- lizma	42
C. O ustavi v Jugoslaviji.	
Za vseučilišče v Ljubljani	49
Slovenci in južno slovanstvo	54
Za politično in socialno demokracijo slo- venskega ljudstva	61
Uvodnik	65
Kaj hočemo?	70
Č. O socializmu in komunizmu.	
Kaj in kako?	79
Politična izpoved	88
Delavsko gibanje in razvoj	91
Demokracija ali diktatura?	94
24. april	97
D. O slovenski politiki	101

